

บทที่ ๒

ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมอยุธยา

วรรณกรรมอยุธยาที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้หมายถึง งานเขียนในรูปบทกวี นิพนธ์ร้อยกรอง และข้อเขียนทั้งหมดที่ใช้ภาษาร้อยแก้ว ซึ่งเขียนขึ้นหรือสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา^(๑)

แนวนิยมในการแต่ง

แนวนิยมในการแต่งวรรณกรรมอยุธยาเป็นสิ่งที่พิจารณาได้ยาก เพราะวรรณกรรมเท่าที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของผลงานที่ชาวอยุธยาได้สร้างขึ้นเท่านั้น วรรณกรรมบางเรื่องเกิดขึ้นตามพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ วรรณกรรมบางเรื่องเกิดขึ้นจากความบังคาลใจของกวี หากจะพิจารณาจำกัดวงแต่เฉพาะวรรณกรรมอยุธยาเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ก็อาจจะกล่าวได้ว่า กวีในสมัยนั้นนิยมแนวเขียนแบบโรแมนติค^(๒) กล่าวคือนิยมแสดงความรู้สึกต่าง ๆ เช่น ความรัก ความเชื่อมั่นในทางศาสนา ฯลฯ กวีโรแมนติคในสมัยอยุธยาเป็นผู้ที่มองเห็นความงามอันจับใจของธรรมชาติ เกินกว่าคนธรรมดาจะแลเห็นได้

สัมผัสต่าง ๆ ของวรรณกรรมอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่ ๔๑๗ ปี หรือประมาณ ๔ ศตวรรษ หากจะแบ่งช่วงเวลาในตอนนี้อย่างง่าย ๆ ออกเป็น ๔ ช่วงคือช่วงละประมาณ ๑๐๐ ปี จะได้ดังนี้

(๑) ดูความหมายของคำว่า วรรณกรรม ใน ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕, หน้า ๑๕-๑๕

(๒) วิมล หิวงศวิธานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิมล และหนังสือพิมพ์ประทีปไทย, ๒๕๐๒), หน้า ๑๖๐-๑๖๐

- ช่วงที่ ๑ พ.ศ. ๑๙๕๓ — ๑๙๕๑ จกัรัชชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี ๑ (อู่ทอง) ถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒
- ช่วงที่ ๒ พ.ศ. ๑๙๕๑ — ๒๐๕๑ จกัรัชชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ถึงรัชสมัยพระยอดฟ้า หรือ พระแก้วฟ้า
- ช่วงที่ ๓ พ.ศ. ๒๐๕๑ — ๒๑๕๕ จกัรัชชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
- ช่วงที่ ๔ พ.ศ. ๒๑๕๕ — ๒๓๑๐ จกัรัชชสมัยสมเด็จพระเจ้าฟ้าชัยถึงสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

ในช่วงศตวรรษที่ ๑ มีวรรณคดีเกิดขึ้นเพียงเรื่องเดียวเท่านั้นคือ *ฉันทนา* แต่งนำพระพิพัฒน์สัตยา หรือ ประกาศโองการแข่งม้า นอกนั้นเป็นหนังสือกฎหมายทั้งสิ้น นับว่าเป็นสมัยที่มีวรรณคดีเกิดขึ้นน้อยที่สุด ในช่วงศตวรรษที่ ๒ นอกจากหนังสือกฎหมายแล้วก็นับได้ว่ามีวรรณคดีเกิดขึ้นมากเป็นอันดับที่ ๒ เพราะมี *มหาชาติคำหลวง* *ฉลิตพระลอ* *ฉลิตยวนพ่าย* และยังมี *โคลงกำสรวล* และ *ทวาทศมาส* อยู่ในสมัยนี้อีกด้วย เป็นสมัยที่มีคำراعเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกคือ *ตำราพิชัยสงคราม* และมีหนังสือที่เขียนขึ้นในภาษาบาลีอีกหลายฉบับ ในช่วงศตวรรษที่ ๓ เป็นช่วงที่มีวรรณคดีเกิดขึ้นมากเป็นอันดับที่ ๓ หรือรองสุดท้าย คือมีแต่เพียง *กาพย์มหาชาติ* และ *นิราศทริภุญไชย* ซึ่งยังมีได้แปลงเป็นโคลงไทย ช่วงสุดท้าย คือศตวรรษที่ ๔ หรือศตวรรษสุดท้ายแห่งสมัยอยุธยาเป็นช่วงที่วรรณคดีมีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุด เพราะรวมเอารัชสมัยของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์ก้าจุนวางวรรณคดีที่เด่นที่สุดของสมัยอยุธยาไว้ถึง ๒ รัชสมัย คือ รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และ รัชสมัย

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ คงจะเห็นรายชื่อวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ที่ได้กล่าวไว้ในภาคผนวกว่ามีมากมายและมากประเภทเพียงใด

อย่างไรก็ตามการแบ่งสมัยของวรรณคดีนั้นมักจะแบ่งโดยถือช่วงเวลา ดังกล่าวข้างต้นนี้ เพราะวรรณคดีมีใช้สิ่งที่เกิดขึ้นทุกสมัย จะเห็นได้ว่าในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ถึง ๓๓ พระองค์ มีวรรณคดีเกิดขึ้นเพียง ๗ รัชสมัยเท่านั้น คือ ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีเวลาว่างเว้นไม่เกิดวรรณคดีเป็นช่วง ๆ ตามเหตุการณ์บ้านเมือง ยามใดที่บ้านเมืองมีความสงบสุขยามนั้นวรรณคดีก็เกิดขึ้น ยามใดที่บ้านเมืองมีแต่ทุกข์เข็ญวรรณคดีก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ หรือเกิดขึ้นได้น้อยมาก นักปราชญ์ทางวรรณคดีจึงมักจะแบ่งสมัยของวรรณคดีออกเป็น ๓ ช่วง โดยถือเอาเวลาที่เกิดวรรณคดีขึ้นเป็นหลักดังนี้คือ^(๓)

- | | |
|--------------------------|---|
| ช่วงที่ ๑ พ.ศ. ๑๙๕๓—๒๐๗๒ | จากรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ รวมเวลา ๑๑๙ ปี |
| ช่วงที่ ๒ พ.ศ. ๒๑๕๓—๒๒๓๑ | จากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รวมเวลา ๖๘ ปี |
| ช่วงที่ ๓ พ.ศ. ๒๒๗๕—๒๓๑๐ | จากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ เวลา ๓๕ ปี |

(๓) กุหลาบ มัลลิกะมาส “คำบรรยาย ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย” คำบรรยาย วนิชมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔

จะเห็นได้ว่าระหว่างช่วงที่ ๑ กับช่วงที่ ๒ นั้นมีเวลาว่างเว้นวรรณคดีไป ๘๑ ปี^(๔) ระหว่างช่วงที่ ๒ กับช่วงที่ ๓ นั้นมีเวลาว่างเว้นวรรณคดีไป ๔๕ ปี เวลาที่ว่างเว้นไปนั้นก็เป็นเวลาที่บ้านเมืองปราศจากความสงบสุขนั่นเอง

เมื่อแบ่งตามนี้แล้ว ปรากฏว่าช่วงที่มีวรรณคดีเกิดขึ้นมากที่สุดคือช่วงที่ ๒ ซึ่งมีวรรณคดีมากกว่า ๑๐ เรื่อง ช่วงที่ ๑ และช่วงที่ ๓ นั้นมีวรรณคดีเกิดขึ้นจำนวนใกล้เคียงกันคือประมาณ ๖-๗ เรื่อง แต่ระยะเวลาผลิตนั้นมาก คือระหว่าง ๑๗ ปี กับ ๓๕ ปี จึงนับได้ว่าช่วงที่ ๓ นั้นมีวรรณคดีเกิดขึ้นมากกว่าช่วงที่ ๑

เมื่อพิจารณาดูช่วงเวลาช่วงที่ ๑ แล้วจะเห็นได้ว่า เป็นช่วงระยะเวลาเดียวกับตอนปลายของสมัยสุโขทัย เพราะวรรณกรรมสุโขทัยนั้นนับว่ามาสิ้นสุดเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๐ บัณฑิตกรุงสุโขทัยก็ตกอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยาโดยสิ้นเชิง ในช่วงเวลาที่เลื่อมกันอยู่ระหว่างสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นกับกรุงสุโขทัยตอนปลายนี้ นอกจากจะมีวรรณกรรมเกิดขึ้นในกรุงศรีอยุธยาแล้ว ทางอาณาจักรสุโขทัยก็มีวรรณกรรมชิ้นสำคัญ ๆ เกิดขึ้นเช่นกัน เช่น *ไตรภูมิพระร่วง* ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาได้ทรงพระราชทานพนธขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๘^(๕) และ *ศิลาจารึกบางหลึก* เป็นต้น

(๔) ช่วงที่ ๒ นี้ถือเอารัชสมัยของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ เรื่อง พ.ศ. ที่เสด็จสวรรคต และครองราชย์นั้น บางตำราก็ต่างกัน ธวัช รัตนทิษาคี ถือว่าปีที่สมเด็จพระเอกาทศรถสวรรคต และสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้เสด็จขึ้นครองราชย์คือ พ.ศ. ๒๑๖๓ ต่างจากที่คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์กล่าวไว้ ๑๐ ปี

ธวัช รัตนทิษาคี "บันทึกเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทย" *ศิลปกรรม* ปีที่ ๔ เล่ม ๕ (มกราคม, ๒๕๐๔) หน้า ๔๓

(๕) สีหสา พินิจภูวนอล, *วรรณกรรมสุโขทัย* (พระชนนเร: มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ, ๒๕๑๕)

การแต่งวรรณกรรมอยุธยา

การแต่งวรรณกรรมอยุธยาอาจจะแบ่งกล่าวถึงได้เป็น ๒ อย่างคือ แบ่งตามประเภทคำประพันธ์และแบ่งตามลักษณะเนื้อเรื่อง จะได้กล่าวถึงตามลำดับดังนี้

การแต่ง แบ่งตามประเภทคำประพันธ์

ประเภทของคำประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมอยุธยาแยกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภทคือร้อยกรอง กับ ร้อยแก้ว^(๖)

ร้อยกรอง

การแต่งร้อยกรองมีประเภทต่าง ๆ ตามลำดับ ดังนี้

๑. โคลง

วรรณคดีสมัยอยุธยาที่เขียนด้วยร้อยกรองมักจะไม่ใช้เพียงประเภทใดประเภทหนึ่งอย่างเดียว ถ้าหากไม่เขียนปะปนกันไปตลอดเรื่อง อย่างน้อยที่สุดในตอนท้ายหรือตอนต้นของเรื่องก็มักจะใช้คำประพันธ์ที่ต่างประเภทออกไป เช่น ถ้าเขียนเป็นโคลง ตอนต้นหรือตอนท้ายเรื่องก็อาจจะใช้ร่ายประกอบ โคลงที่นิยมมีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ โคลงตัน กับ โคลงสุภาพ คำประพันธ์อีกประเภทหนึ่งที่น่าสนใจร่วมกับโคลงก็คือ ร่าย โคลง กับ ร่าย เมื่อนำมาแต่งผสมกัน โดยมีการส่งสัมผัสไปถึงกันด้วยเรียกว่า ลิลิต

ประกาศโครงการแข่งขันฯ ซึ่งถือกันว่าเป็นวรรณคดีเรื่องแรกของสมัยอยุธยา นั้น เป็นลิลิตที่ประกอบด้วย โคลงตัน กับ ร่าย เกี่ยวกับลักษณะคำประพันธ์ของวรรณคดีเรื่องนี้มีท่านผู้ใดให้ข้อสังเกตไว้หลายประการ เช่น

(๖) สีหอา พินิจกุล และคณะ, ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย (พระนคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๗-๑๕

พ. ๓ ประมวลมารค^(๗) ได้ลงเรียงลำดับโคลงตามแผนผัง *มณฑกคคิโคลงฟ้า* ที่ปรากฏในหนังสือจินตามณีแล้ว ปรากฏว่าได้ดังนี้

นานาอเนกน้าว	เคิมกัลป์
จักรว้าจักรภาพ	เมือใหม่
กล่าวถึงครวันเจ็ด	อันพลุ่ง
น้ำแล้งไข้ชอคหาย	
เจ็ดปลามันพุ่งหล้า	เป็นไฟ
วาบจตุรบาย	แผ่นขัว
ชกโคตรตรงษ์เป็นเผ้า	
แลบลาสี่ล่อง	

และเมื่อเรียงตามลำดับอย่างผังของโคลงที่หนังสือจินตามณีเรียกว่า *อชัว* โคลงข้างหน้าพระพิพัฒน์ แล้ว ปรากฏว่าได้ดังนี้

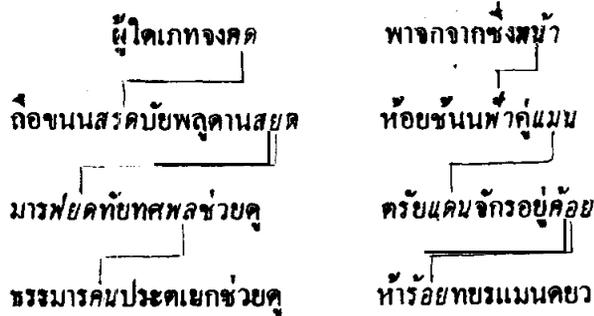
นานาอเนกน้าว	เคิมกัลป์
จักรว้าจักรภาพ	เมือใหม่
กล่าวถึงครวันเจ็ด	อันพลุ่ง
(ตก ตก) น้ำแล้งไข้	ชอคหาย
เจ็ดปลามันพุ่งหล้า	เป็นไฟ วาบ (แฮ)
(ตก) จตุรบาย	แผ่นขัว
(ตก ตก) ชกโคตรตรงษ์	เป็นเผ้า
(ตก ตก) แลบลา	สี่ล่อง

(๗) พ. ๓ ประมวลมารค, *กัศรวณศวีปราชญ์ นิราศฉนวนทร์* (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๒), หน้า ๔๖๐-๔๔๖

จึงสันนิษฐานต่อไปว่า ประกาศโครงการแข่งน้ำน่าจะเป็ โคลงคันท
กฤษ มากกว่าอย่างอื่น โดยลองวางรูปโคลงใหม่ตามแบบโคลงคันทกฤษ
 ปรากฏว่าได้ดังนี้

นานาอเนกน้ำ	เคิมกัลป์
จักรจักรวาฬ	เมือโหม
กล่าวถึงตะวันเจ็ด	อันพลุ่ง
อันพลุ่งน้ำแล้งไข	ขอคหาย
เจ็ดปลามันพุ่งหล้า	เป็นไฟ
วามจรุบาย	แผ่นดิน
แผ่นดินชกัไตรตรีงษ์	เป็นแผ่นดิน
เป็นแผ่นดินแลบดำ	สัถอง

นอกจากนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้เคยทรงมีพระราช-
 วินิจฉัยเรื่องโครงการแข่งน้ำไว้ว่า^(๔) น่าจะเขียนขึ้นด้วย โคลงคันทจรุบาย
โคลงสามคันท โคลงสาม โคลงคันทวิษุมาลี โคลงวิษุมาลีอลงกฏ โคลงมหา-
จรุดา ร้าย และคำประพันธ์อีกชนิดหนึ่งซึ่งไม่ใช่ทั้งกาพย์และไม่ใช่ทั้งร้อย
 แต่มีลักษณะเป็น กล ก็จะอ่านจากซ้ายไปขวา หรือจากบนลงล่างก็ได้ ดังนี้



(๔) มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, "เรื่องโครงการแข่งน้ำ" วรรณสาร-
ศิลปกร ปีที่ ๗ เล่มที่ ๑๒ (พฤษภาคม, ๒๔๙๗), หน้า ๓-๑๗

พ. ณ ประมวลมารค ได้ลองเรียงส่วนนี้ใหม่ โดยนำข้อความทางด้านขวา จากบนลงมาล่างมาเรียงต่อกันจนหมด แล้วจึงนำข้อความทางด้านซ้าย จากบนลงมาล่างมาเรียงต่อกันไปอีก คำว่า “ช่วยดู” ทั้งหมดจัดเป็นสร้อยสลับรรค ข้อความส่วนนี้จึงมีลักษณะเป็น *ร่ายสั้น*^(๔)

ลิลิตเรื่องที่ ๒ ที่ประกอบด้วยโคลงคั่น กับ *ร่ายสั้น* ได้แก่ *มหาชาติคำหลวง* เป็นหนังสือที่แปลคาถาพัน ซึ่งเป็นคฤหาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย วิธีย่ลคือ ยกคาถาขนวรรคหนึ่ง แล้วแปลเป็นภาษาไทยด้วยคำประพันธ์หลายชนิด นอกจากโคลงคั่นและร่ายคั่นดังกล่าวแล้วยังมี ร่ายยาว ร่ายโบราณ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ โคลงสองคั่น กาพย์ฉับัง กาพย์สุรางคนางค์ กาพย์ยานี และฉันทบางชนิด อย่างไรก็ตามเมื่อตรวจดูประเภทของคำประพันธ์ที่ปรากฏอยู่ใน กัณฑ์ทศพร วนประเวศน์ ชุชก มหาพน กุมาร มัทรี มหาราช และ นครกัณฑ์ อันเป็นกัณฑ์ที่เลื่อนมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มิได้แต่งซ่อมขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้วจะเห็นได้ว่าคำประพันธ์ส่วนมากได้แก่ *ร่าย* ฉะนั้นนอกจากจะถือว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีประเภทลิลิตแล้ว ยังอาจจะถือว่าเป็นประเภทร่าย ฉบับแรกของอยุธยาก็ได้

ลิลิตเรื่องที่ ๓ คือ *ลิลิตยวนพ่าย* เป็นลิลิตที่มีร่ายนำ ๖๐ วรรค ร่ายในระหว่างเรื่องอีก ๑๐ วรรค รวมกับโคลงคั่นบาทกฤษณอีก ๒๕๕ โคลง

ลิลิตเรื่องที่ ๔ คือ *ลิลิตพระลอ* ส่วนมากเป็นโคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ โคลงสี่สุภาพ และร่ายสุภาพ แต่ก็มีร่ายโบราณ ร่ายคั่น และโคลงคั่นปนอยู่บ้าง

นอกจากลิลิตทั้ง ๔ เรื่องนี้แล้ว ยังมีวรรณคดีที่แต่งเป็น โคลงคั่น อยู่อีก ๒ เรื่องคือ *โคลงกำสรวล* กับ *ทิวาทศมาส* โคลงกำสรวล มี ร่ายนำ ๑ บท ต่อจาก

(๔) พ. ณ ประมวลมารค, *เรื่องเดิม*, หน้า ๔๗๙.

นั้นเป็นโคลงคันทนาทกฤษฏชรประมาณ ๑๒๐ บท ส่วน ทวาทศมาส ขึ้นต้นด้วย
 ราชัน ๑ บท ต่อด้วยโคลงคันทนาทกฤษฏชร ๒๕๘ บท แล้วจบลงด้วยราชันอีก ๑ บท

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าลักษณะคำประพันธ์ที่นิยมกันมากในตอนต้นอยุธยาคือ
 โคลงคันทนาทกฤษฏชร และราชัน โคลงคันทนาทกฤษฏชรก่อนแบบอื่นคือ โคลงคันทนาทกฤษฏชร
 ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็น โคลงคันทนาทกฤษฏชร ในราวปลายรัชสมัยสมเด็จพระบรม-
 ไตรโลกนาถ ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ความนิยมจึงค่อยเปลี่ยน
 ไปเป็นโคลงสุภาพ ดังจะเห็นได้จาก ลิลิตพระลอ อันเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของ
 ความเปลี่ยนแปลงนี้

วรรณคดีประเภทโคลงในสมัยต่อมามีแต่เป็นประเภท โคลงสุภาพ ทั้ง
 สั้น ได้แก่

- ๑) โคลงนิราศหริภุญไชย ของ ทิพ หรือ ศรีทิพ
- ๒) โคลงทศรดสอนพระราม
- ๓) โคลงพาลีสอนน้อง
- ๔) โคลงราชสวัสดิ์
- ๕) โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์
- ๖) โคลงอักษรสามหมู
- ๗) โคลงนิราศนครสวรรค์
- ๘) โคลงโต้ตอบเบ็ดเตล็ดในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
- ๙) โคลงนิราศ ของเจ้าฟ้าอภัย
- ๑๐) โคลงชลอพระพุทธไสยาสน์ พระราชานิพนธ์สมเด็จพระเจ้า-
 อยู่หัวบรมโกศ
- ๑๑) โคลงนิราศพระพุทธบาท ของ พระมหานาควัดท่าทราย
- ๑๒) โคลงโลกนิติ

โคลงนิราศทริภุญไชย เขียนเป็นโคลงลาวมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้า-
ปราสาททอง มาแปลงเป็นโคลงไทยในราวสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จะ
เห็นได้ว่าโคลงส่วนมากแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นเอง และยัง
คงเป็นที่นิยมกันมาจนถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์-
มหาราชนั้นนับว่าโคลงเจริญอย่างสูงสุด นอกจากจะนิยมแต่งและเล่นกันมาก
แล้ว ยังมีการแต่งโคลงกล่ออีกด้วย

๒. ร่าย

คำประพันธ์ประเภทรายนี้นอกจากจะใช้ผสมกับคำประพันธ์ประเภทอื่น
ดังกล่าวแล้ว ยังใช้ในการเขียนตลอดทั้งเรื่องอีก ๓ เรื่อง คือ

๑) *กาพย์มหาชาติ* นักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมกันแต่งขึ้นในสมัย
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นการแปลคาถาพื้นเช่นเดียวกับมหาชาติคำหลวง แต่
ใช้วิธียกคำบาลีไปไว้ตอนหนึ่ง แล้วแปลเป็นภาษาไทย โดยใช้ร่ายยาวตลอด

๒) *มันโพนันท์สุครคำหลวง* พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ วิธ
แต่งคล้ายกับมหาชาติคำหลวง คือ มีการเดินคาถา แล้วแปลเป็นไทย โดยใช้
ร่ายยาว

๓) *พระมาลัยคำหลวง* พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ วิธแต่งเช่น
เดียวกับกาพย์มหาชาติ ไม่มีคาถาบาลีสลับอย่างมันโพนันท์สุคร มีแต่เดิน
คาถาคอมคั้น แล้วดำเนินเรื่องเป็นร่ายสุภาพ บางแห่งคล้ายกาพย์ยานี

นอกจากร่ายทั้ง ๓ เรื่องนี้แล้ว ยังมีหนังสือกระทู้ธรรมอีกเรื่องหนึ่ง คือ
ประคนธรรม มีลักษณะการเขียนคือ ยกกระทู้ธรรมทั้งหมดขึ้นกล่าวก่อน แล้ว
จึงค่อยไขไปที่ละข้อ บางตอนมีลักษณะเป็นร่ายยาว และบางตอนก็มีลักษณะ
เป็นร่ายสุภาพ หนังสือเรื่องนี้ไม่ปรากฏตัวผู้เขียนและสมัย

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำประพันธ์ชนิดร้อย มักจะใช้กับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และการเขียนร้อยก็เป็นที่ยอมรับมาตั้งแต่สมัยต้นจนถึงปลายของกรุงศรีอยุธยา แม้จะใช้ร้อยตลอดเพียงไม่กี่เรื่อง แต่ร้อยก็มีโอกาสแทรกอยู่ในวรรณคดีอีกหลายเรื่อง โดยเฉพาะวรรณคดีที่แต่งในตอนต้นของกรุงศรีอยุธยา

๓. กาพย์

คำประพันธ์ชนิดกาพย์นั้นมักจะใช้เขียนผสมกับร้อยและโคลง กาพย์กับโคลงที่แต่งผสมกันมักจะเรียกว่า *กาพย์ห่อโคลง* หนังสือที่แต่งด้วยกาพย์มีดังนี้

- | | |
|--|-------------------------------|
| ๑) คำราพิชัยสงคราม สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ | |
| ๒) กาพย์ห่อโคลง ของ พระศรีมโหสถ | |
| ๓) กาพย์เห่เรือ | |
| ๔) กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก | } พระนิพนธ์ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ |
| ๕) กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง | |
| ๖) กาพย์ขับไม้เรื่องพระรถ | } ไม่ปรากฏสมัยที่แต่ง |
| ๗) มหาทิพนนต์ | |

ในคำราพิชัยสงครามนั้น ส่วนมากเป็นกาพย์ฉับและร้อย มีโคลงสุภาพปนอยู่ประมาณ ๓ บท ส่วนกาพย์ตั้งแต่หมายเลข ๒) ถึงหมายเลข ๕) ล้วนเป็นกาพย์ห่อโคลงทั้งสิ้น *กาพย์ขับไม้เรื่องพระรถ* จะเรียกว่ากาพย์ห่อโคลงก็ได้ เพราะมีโคลงกระหู่หน้าหน้าก่อน ๑ โคลงเสมอ ส่วนกาพย์ไม่ใช้กาพย์ยานีเหมือนเรื่องอื่น ๆ แต่มีลักษณะเป็นกาพย์สุรางคนางค์ *มหาทิพนนต์* มีลักษณะการแต่งที่ต่างจากกาพย์เรื่องอื่น ๆ ทั้งหมดคือ ส่วนมากเป็นภาษาบาลี บางตอนจึงจะแปลเป็นกาพย์ภาษาไทย มีลักษณะคล้ายกาพย์ยานี บางบทจบในตัวเอง และบางบทจึงจะส่งสัมผัสไปสู่บทต่อไป

การที่จะกล่าวว่กาพย์เป็นต้นนิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น คือตั้งแต่ สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น อาจจะกล่าวได้อย่างไม่เต็มที่นัก เพราะตำรา พิชัยสงครามแม้จะเริ่มมีขึ้นในสมัยนั้นก็จริง แต่ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อมา อยู่เสมอ จึงไม่แน่ว่าส่วนที่เห็นว่าเป็นกาพย์นั้นจะเขียนขึ้นในสมัยใด ฉะนั้น เมื่อยกตำราพิชัยสงครามออกเสียเรื่องหนึ่งแล้วก็น่าจะกล่าวได้ว่า กาพย์เริ่มเป็น เป็นต้นนิยมกันในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยเริ่มจากกาพย์ห่อโคลง ของพระศรีมโหสถ และเจริญอย่างถึงขีดสุดในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรม- โภศ ดังจะเห็นได้จากงานพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ

๔. ฉันท

คำประพันธ์ที่มีลักษณะเป็นฉันทปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกใน มหาชาติคำ- หลวง แต่มาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมากในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช วรรณคดีนี้ แต่งเป็นฉันทมีดังนี้

- ๑) ฉันทคู่ขวัญสังเวทกล่อมช้าง ของ ขุนเทพกวี
- ๒) ฉันทคู่ขวัญสังเวทกล่อมช้างของเก่า
- ๓) เสือโคคำฉันท ของ พระมหาราชครู
- ๔) สมุทรโฆษคำฉันท ของ พระมหาราชครู สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ
- ๕) อนิรุทธคำฉันท ของ ศรีปราชญ์
- ๖) นิราศษัดา หรือ ราชานิลาปคำฉันท
- ๗) ปุณโณวาทคำฉันท ของ พระมหานาค วัดท่าทราย

จะเห็นได้ว่าฉันทเริ่มเป็นที่นิยมกันมาก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่มาเจริญอย่างถึงขีดสุดในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และยังนิยมเขียนกันต่อมาจนปลายสมัยอยุธยา

๕. กลอน

กลอนเป็นคำประพันธ์ประเภทหลังสุดที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา เชื่อกันว่าอาจจะเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ได้ เพราะมีเพลงยาวบางบทที่เชื่อกันว่าอาจจะเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์ฯ แต่สมัยที่กลอนเจริญที่สุดนั้นได้แก่ตอนปลายของกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หนังสือที่แต่งเป็นกลอนมีดังนี้

- ๑) เพลงยาวต่าง ๆ
- ๒) กลบทสิริวิบูลยคติ หรือ ศิริวิบูลยคติ ของ หลวงศรีปรีชา (เซ่ง)
- ๓) บทละคร ๒๓ เรื่อง ใต้เก้ ละครใน ๔ เรื่อง ละครนอก ๑๔ เรื่อง และละครนอกที่สงสัยว่าจะแต่งในสมัยอยุธยาอีก ๕ เรื่อง ดังได้กล่าวมาแล้วไว้แล้วในภาคผนวก

เช่นเดียวกับในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่โคลงเจริญอย่างสูงสุดจนมีผู้แต่งโคลงกลขึ้นแสดงฝีมือ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้นกลอนก็เจริญอย่างสูงสุดจนมีผู้แต่งกลอนกลบทขึ้นเช่นกัน

ร้อยแก้ว

ร้อยแก้วในสมัยอยุธยาเท่าที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน และได้มีการจัดพิมพ์แล้ว มีอยู่ประมาณ ๓๐ รายการ ดังปรากฏรายชื่ออยู่ในภาคผนวก

กวีนิยมใช้ร้อยแก้วในการเขียนหนังสือประเภทตำรา บันทึกเหตุการณ์ ธรรมะ นิทาน และหนังสือราชการ นอกจากนั้นแล้ว ความนิยมจารึกเรื่องราวลงบนศิลา พระเจดีย์ พระบาท ฯลฯ ก็ยังคงมีอยู่ อย่างไรก็ตามร้อยแก้วในสมัยอยุธยาที่ตกทอดมาถึงในสมัยนี้ส่วนใหญ่เป็นฉบับที่คัดลอกมาอีกทอดหนึ่ง

แล้วจึงอาจจะมีการแก้ไขเพิ่มเติมจนบางฉบับไม่เหลือสำนวนสมัยอยุธยาแล้วก็เป็นได้

ท่านองเขียนที่มีใช้ในภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยา

ถึงแม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะได้สิ้นสุดความเป็นราชธานีลงใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว แต่ก็มีได้หมายความว่าวิธีการใช้ภาษาของชาวกรุงศรีอยุธยาจะได้สิ้นสุดลงเพียงนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ก็ทรงเป็นชาวอยุธยาพระองค์หนึ่ง แม้ว่ารัชสมัยของพระองค์จะถือว่าเป็นสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ลักษณะการใช้ภาษาของพระองค์ก็คงจะยังเป็นแบบอยุธยาอยู่นั่นเอง ภาษาสมัยรัตนโกสินทร์ จึงเป็นภาษาที่สืบทอดมาจากภาษาสมัยอยุธยาไม่มีขาดตอน และคงจะสิ้นสุดลงใน สมัยรัชกาลที่ ๓^(๑๐)

เมื่อพิจารณาคุณท่านองเขียนที่มีใช้ในภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยา จะเห็นได้ว่ามีอยู่ ๖ ประเภทคือ

๑. ท่านองเขียนแบบใช้ภาษาสูง ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ที่ พระเจดีย์-ศรีสองรักย์ เมืองด่านซ้าย^(๑๑) การใช้ภาษามีการตกแต่งประดับประดาถ้อยคำ กล่าวคือมีใช้ภาษาที่แต่งขึ้นเพียงเพื่อบอกข้อเท็จจริงตามเนื้อเรื่อง แต่มีส่วนที่เป็นส่วนขยายซึ่งให้ความรู้สึกต่อเนื้อเรื่องนั้น ๆ ด้วย นอกจากขยายเนื้อความ โดยใช้คำที่มีความหมายทางอารมณ์เข้าช่วยดังกล่าวแล้ว ยังได้ใช้ภาษาอย่างพิเศษด้วย ซึ่งปรากฏทั้งในด้านกรลือกสรรคำและทางการใช้เสียงคล้องจองในภาษา วิธีการยกระดับภาษามีการใช้ศัพท์บาลีและสันสกฤต การใช้คำประดับการใช้คำซ้ำ ๆ ใช้ประโยคยาว ๆ เป็นต้น

(๑๐) ปรีชา ช่างวิเชียร, "การใช้ภาษาร้อยแก้วในภาษาไทยสมัยอยุธยา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตร์, วิชาอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๕), หน้า ๔

(๑๑) สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการ..., ประชุมจดหมายเหตุอยุธยา ภาค ๑ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักพิมพ์ของนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๑-๓

๒. ทำนองเขียนแบบหนังสือราชการ ดังเช่นที่ปรากฏในหนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา และหนังสือออกญาไชยา^(๑๒) ซึ่งมีแบบฟอร์มในการเขียนที่แน่นอน คือ กล่าวว่าเป็นจดหมายของใคร มีมาถึงใคร และระบุวันที่เขียนหนังสือนั้นไว้อย่างแน่นอนด้วย ทำนองการเขียนก็เป็นแบบบรรยายโวหาร พูดตรงไปตรงมาตามเนื้อความ ไม่มีความรู้สึกส่วนตัวเข้าไปเกี่ยวข้อง ไม่มีการตกแต่งให้ดูเป็นภาษาสูง ลักษณะของประโยคเป็นข้อความสั้น ๆ ไม่มีศัพท์ยาก เป็นการกล่าวอย่างตรงประเด็น

๓. ทำนองเขียนแบบการทูล ดังเช่นที่ปรากฏในหนังสือออกพระวิสุตรสุนทร^(๑๓) ซึ่งมีลักษณะและเนื้อความเป็นรูปหนังสือราชการ แต่ทำนองเขียน คล้ายกับเป็นเรื่องส่วนตัว แล้วจึงกล่าวฐานะของประเทศแทรกไปด้วยเสมอ วิธีเขียนเป็นแบบคั่นเอง โวหารใช้แบบพรรณนา คือ เขียนแสดงอารมณ์ความรู้สึก ใช้ภาษาง่าย ประโยคยาว มีการขยายความ และเร้าอารมณ์

๔. ทำนองเขียนแบบเทศน์ ดังเช่นที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารของสมเด็จพระเพทราชา^(๑๔) มีอิทธิพลของภาษาบาลีเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่มาก จนแทบจะเรียกได้ว่า เป็นทำนองเขียนแบบบาลี บางครั้งยกบาลีขึ้นตั้ง แปล แล้วให้อรรถาธิบายโดยเลือกสรรถ้อยคำมาประกอบกันให้ฟังไพเราะ อาจเรียกได้ว่า ทำนองเขียน มีคำบาลีประดับ ซึ่งคงจะเรียกกันต่อมาว่าทำนองเขียนร้อยแก้ว คือ เลือกสรรคำที่มีความงดงาม ไพเราะมาร้อยเรียงเข้าด้วยกันเหมือนกับการนำแก้วสีต่าง ๆ มาร้อยเข้าด้วยกัน และสำนวนร้อยแก้วนี้ ถ้ามีสัมผัสคล้องจองกันระหว่างวรรคก็กลายเป็นร้อยยาวไป ร้อยแก้วตามความหมายนี้จึงแคบกว่าร้อยแก้ว

(๑๒) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๗

(๑๓) ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๐ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๐), หน้า ๑๕๐-๑๕๔

(๑๔) ตำหนักนายกรัชมุนตรี, คณะกรรมการ..., เรื่องเดิม, หน้า ๓๔-๕๓

ตามความหมายปัจจุบัน ทำนองเขียนแบบเทศน์ที่มีการทับศัพท์ภาษาบาลี ส่วนวลีสำนวนบาลี มีประโยชน์ขนาดยาว วิธีอธิบายมีทั้งอย่างแจ่มแจ้งโดยตรง และแบบอุปมาอุปไมย

๕. ทำนองเขียนแบบบันทึกเหตุการณ์ ดังเช่นที่ปรากฏในจดหมายเหตุระยะทางพระอุบลฯไปลังกาทวีป^(๑๕) มีลักษณะสำคัญคือเล่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นอย่างละเอียด ตรงตามข้อเท็จจริงที่ได้ประสบ ไม่มีการเสริมแต่ง ไม่แสดงอารมณ์หรือความรู้สึกอย่างหนึ่งอย่างใดต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น วัตถุประสงค์เพื่อให้รายละเอียดที่เป็นข้อเท็จจริงแก่ผู้อ่าน เหมือนกับผู้อ่านได้ไปพบด้วยตนเอง

๖. ทำนองเขียนแบบร้อยแก้วมีสัมผัส ดังเช่นที่ปรากฏในจดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี^(๑๖) แม้ว่าวรรณกรรมร้อยแก้วเรื่องนี้จะเขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ส่วนการเขียนก็ยังคงสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาอยู่ มีลักษณะการใช้ภาษาแบบประหัดคำและมีการใช้สัมผัส ใช้คำเท่าที่จะช่วยให้เข้าใจความหมายได้สมบูรณ์ คำที่ใช้เป็นคำประเภทบรรยายข้อเท็จจริง ตอนใดที่เกี่ยวกับความรู้สึกหรืออารมณ์ จึงจะใช้ภาษาแบบเร้าอารมณ์ ส่วนการเขียนแบบมีสัมผัสคล้องจองก็เป็นลักษณะผสมระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรอง และผสมระหว่างการบรรยายกับการพรรณนาข้อเท็จจริงกับอารมณ์^(๑๗)

ภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยาที่ใช้เขียนเรื่องต่างประเภทกัน มีลักษณะการใช้ภาษาแตกต่างกันไป หรือกล่าวได้ว่าทำนองเขียนในภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยาเปลี่ยนไปตามเนื้อเรื่อง

(๑๕) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔-๗๑

(๑๖) จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพรัตนกิริฎกุลินี ๒๖ ค.ศ. ๒๕๐๑

(๑๗) ปรีชา ช้างขวัญอิน, เรื่องเดิม, หน้า ๓๒๔-๓๔๔

ทำนองเขียนในภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยาอยู่น้อยประเภทกว่าสมัยปัจจุบัน อาจเป็นเพราะผู้หนังสือมีน้อย วิทยาการยังไม่เจริญเช่นสมัยปัจจุบัน การใช้ภาษาร้อยแก้วเพื่อความบันเทิงก็ยังมี เมื่อผู้หนังสือมีน้อย ผู้เขียนก็คงมีน้อยคน ทำนองเขียนที่ต่างกันไปตามตัวผู้เขียนจึงน้อย ข้อแตกต่างด้านทำนองเขียนจึงปรากฏเฉพาะในเรื่องที่ต่างประเภทกัน เรื่องประเภทเดียวกันที่ไร้อาสาเขียนแตกต่างกันไม่ปรากฏหลักฐานพอจะให้ศึกษาได้ ลักษณะทางการใช้ภาษาที่จะนำมาเป็นเครื่องตัดสินว่า หนังสือร้อยแก้วเล่มใดแต่งในสมัยอยุธยาหรือไม่ จึงอาศัยทำนองเขียนอย่างเดียวไม่ได้ การศึกษาเรื่องทำนองเขียนเพียงแต่ช่วยให้ทราบว่าเป็นสมัยอยุธยามีทำนองเขียนแบบใดอยู่บ้างเท่านั้น^(๑๔)

การแต่ง แบ่งตามลักษณะเนื้อเรื่อง

วรรณกรรมอยุธยาอาจจะแบ่งออกตามลักษณะเนื้อเรื่องได้ดังนี้

๑. วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีการ

วรรณกรรมประเภทนี้มี ประกาศโองการแข่งน้ำ และ ฉันทดุษฎีสังเวย กล่อมขวัญ เป็นวรรณกรรมที่เกิดขึ้นโดยพระบรมราชโองการ ผู้แต่งได้แก่พรหมณ์ เพราะเป็นวรรณกรรมซึ่งใช้ในพิธีศักดิ์สิทธิ์ มิใช่วรรณกรรมซึ่งชนสามัญจะเป็นผู้เขียนขึ้นเอง

ประกาศโองการแข่งน้ำ

ประกาศโองการแข่งน้ำเป็นบทประพันธ์ชิ้นแรกของวรรณคดีไทยที่เราเห็นว่าเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น เขียนเป็นภาษาไทย แต่ใช้ตัวอักษรขอมบรรจง สันนิษฐานว่าผู้แต่งคงเป็นพรหมณ์ในราชสำนัก ใช้อ่านในพระราชพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณว่าจะจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เรียกว่า “พระราชพิธีถือน้ำพระ-

(๑๔) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๐-๓๔๑

พัฒนส์จจา” ผู้เข้าพิธีได้แก่ เสนา ข้าราชการบริวาร ตลอดจนอำมาตย์ มหาอำมาตย์ และมุขอำมาตย์ รวมทั้งเจ้าผู้ครองนครที่เข้ามาอ่อนน้อมและเป็นมิตรต่อพระมหากษัตริย์ ผู้เข้าพิธีทั้งหมดต้องกล่าวคำอธิษฐานตามที่ปรากฏใน “ประกาศโองการแข่งน้ำ” โดยมีพราหมณ์พิธีกรเป็นผู้อ่านนำ ต่อจากนั้นผู้เข้าพิธีทุกคนต้องดื่มน้ำมนต์ที่ทำให้ศักดิ์สิทธิ์ด้วยเวทย์คาถาของพราหมณ์ และด้วยการรุ่มลึงพระแสงดาบของกษัตริย์ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจานี้สามัญชนเรียกว่า “พิธีถือน้ำสาบาน”

เนื้อหาของประกาศโองการแข่งน้ำบทแรกเป็นบทสวดคุ้มครองของฮินดู คือ พระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม บทต่อไปเป็นเนื้อหาของกาสาบาน กล่าวถึงการทำลายล้างโลกด้วยไฟและฝน ต่อจากนั้นได้พรรณนาถึงการสร้างโลกใหม่ สร้างแผ่นดิน ภูเขา ดวงอาทิตย์ ดาว เทพจตุรเนื่องจากได้กลิ่นหอมของดิน เมื่อได้ลองชิมดินแล้ว เทพเจ้าก็หมดฤทธิ์ ไม่สามารถเหาะกลับไปสู่สวรรค์ได้ จึงต้องอยู่บนพื้นดิน ต่อจากนั้นเนื้อความกล่าวถึงเครื่องเช่นสรวงบุชาเทพเจ้า พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีอ่านเวทเชิงยูเสด็จบรรดาเทวดาอารักษ์ทั้งปวงที่สังคีตย์ อยู่ในที่ทั้งหลายให้มาชุมนุมเป็นสักขีพยาน สำหรับผู้ที่ขอสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์ก็จะได้รับบำเหน็จรางวัล สำหรับผู้คิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ก็จะได้รับการลงโทษด้วยความดาบอย่างกระหน่ำหนักอย่างผิดปรกติ น้ำกลั้ว สยดสยอง เมื่อคายแล้วก็จะลงไปเกิดใหม่ในนรกชั้นอเวจี ซึ่งเป็นนรกที่ร้ายกาจที่สุด

พิธีถือน้ำสาบานนี้ตรงกับที่เขมรเรียกว่า “พิธี ททวล ทัก สมบถ” แปลว่าคือคำว่า “พิธีรับประทานน้ำสภถ” ประกาศโองการแข่งน้ำฉบับขอม เป็นคำสัตย์สาบานที่ข้าราชการถวายแด่พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ กล่าวเมื่อปี ๑๐๐๑ ก่อนคริสตกักราช จารึกไว้บนเสาหิน ๘ ต้น ก่อนถึงระเบียงทางเดินไปสู่ห้องโถงภายในปราสาทนครธม สิ่งที่สำคัญเป็นเนื้อหาสาระของประกาศโองการ-

แข่งน้ำฉมับไทยกับฉมับขอมเป็นอย่างเดียวกัน ส่วนที่แตกต่างกันเป็นแต่เพียง พลความปลุกย่อย การแข่งผู้ทรยศให้ตกนรกอเวจี และการปูนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ซื่อสัตย์ก็เป็นสิ่งที่เหมือนกันทั้งสองฉมับ^(๑๙)

มีผู้สันนิษฐานว่า ประกาศโองการแข่งน้ำ เริ่มใช้ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งเป็นกษัตริย์พระองค์แรกของกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลของพระองค์มีข้าศึกศัตรูมาก พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ อานาจปราบปราม และทรงแสวงหาอำนาจที่ศักดิ์สิทธิ์และอื่น ๆ มาช่วยสร้างความมั่นคงของอาณาจักรอยุธยา เหตุผลอีกสองประการที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ประกาศโองการแข่งน้ำเป็นบทก่าถึง สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ก็คือ ประการแรกคือคำสำนวนเป็นแบบโบราณ ซึ่งอ่านไม่เข้าใจหลายคน ประการที่สอง โนบที่มีการออกพระนาม รามาธิบดี ถึง ๒ แห่ง ซึ่งคงจะหมายถึง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อุทุมพร)

อย่างไรก็ตาม มีนักวรรณคดีบางท่านไม่เห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานดังกล่าว บางท่านมีความเห็นว่า หากจะถือว่า ประกาศโองการแข่งน้ำแต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง เพราะมีการออกพระนามนั้น ก็น่าจะหมายถึง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ที่ชวนให้คิดเช่นนั้นก็เพราะนอกจากสำนวนจะคล้ายสำนวนในศิลาจารึกในรุ่นราวคราวเดียวกันแล้ว ความคิดอ่านในการแข่ง กล่าวเชื่อง ๆ เป็นความคิดสุขุขุมากกว่าอยุธยา นอกจากนั้นรูปโคลงยังเหมือนโคลงในกำสรวล ซึ่งแต่งระหว่าง พ.ศ. ๒๐๒๕—๒๐๓๕ อีกด้วย^(๒๐)

(๑๙) สิทธา พินิจภูวดล, “วรรณกรรมขอมเทียบไทย” *วารสารมนุษยศาสตร์* ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม—สิงหาคม—กันยายน, ๒๕๑๕), หน้า ๕๒—๕๖

(๒๐) พ.ณ ประมวญมารค, *เรื่องเดิม*, หน้า ๔๔๑

ตัวอย่าง โคลงกำสรวล วางรูปอย่างโคลงคั่นบาทกฤษณ

เสนาะน้ำกว้างกว้าง	ควิวแค
สมดอกแลโหยหน	เพื่อให้
จากบางกะจะแล	ลิวิไล
ลิวิไลขวัญน้องไข	ข่าวตรอม

เมื่อเรียงรูปแบบ ประกาศโองการแข่งน้ำ จะได้ ดังนี้

เสนาะน้ำกว้างกว้างควิวแค สมดอกแลโหยหนเพื่อให้

จากบางกะจะแลลิวิไล ขวัญน้องไขข่าวตรอม

ส่วนโคลงจาก ประกาศโองการแข่งน้ำ ตอนที่ ๑ วางรูปดังนี้

นานอนเณกน้ำแฉกัลป์ จักร้าจักราพาพเมื่อไหม้

กล่าวถึงตระวันเจดอันพลุ่ง น้ำแล้งไขชอดหาย

จากข้อสันนิษฐานดังกล่าวจึงทำให้น่าจะพิจารณาเปรียบเทียบวรรณกรรม
สุโขทัยที่เกี่ยวกับการกระทำสัตย์สาบานกับเรื่องประกาศโองการแข่งน้ำ วรรณ-
กรรมสุโขทัยดังกล่าวได้แก่ ศิลาจารึกหลักที่ ๔๐ หลักที่ ๔๕ และ หลักที่ ๖๔

ศิลาจารึก หลักที่ ๔๐ จารึกเจดีย์น้อยวัดพระมหาธาตุ เป็นจารึกคำสาบาน
ว่าจะไม่ทำร้ายคณะทูตและกษัตริย์เมืองอื่นที่ประสงค์จะมานมัสการพระธาตุ มี
การอวยชัยให้พรผู้ที่ยึดมั่นในคำสาบาน และการสาปแช่งผู้ทรยศหักหลัง ดังนี้

บรรทัดที่ ๑๘ จกระทำสรรพโทษดังกล่าวนั้นไซ้จริง... (สรรพ) โทษาน-
ตราขายในตน ขล

บรรทัดที่ ๑๙ ปรัดขัยกัณฑ์ตา อย่าได้เป็นทาวเป็น (พระยา)... เมื่อน้ำ
กายเมื่อไปใน

บรรทัดที่ ๒๐ ปรโลกก็ดี หนทางทรคคอินเป็นต้น... แก่เรา อันว่าบาป
หง ห..

สงครามเบียดเบียนกัน และจะช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันด้วย มีความตอ
หน่งว่า

...นิปตส์จาคำ (ชื่อไสพาคม) พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งหลาย
อันพ้นไป จงอย่าให้รู้จัก ชื่อผู้พระพุทธอันจักมาปางหน้า คืออย่าให้
รู้จัก ศาสนาทั้งไสพาคมคืออย่าให้รู้จักศาสตร์...

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าถ้อยคำสำนวนและความคิดในประกาศโครงการแข่งน้ำกับ
ศิลาจารึกสมัยสุโขทัยทั้ง ๓ หลักมีส่วนคล้ายกันอยู่บ้าง อิทธิพลของวรรณกรรม
ในอาณาจักรสุโขทัยกับอิทธิพลของวรรณกรรมในอาณาจักรอยุธยาอาจจะมีการ
ถ่ายทอดไปสู่กันได้^(๒๑)

ฉันทักขุสังเวกกล่อมช้าง

ช้างเป็นสัตว์ที่มีอยู่ในอินเดียมากกว่าแห่งอื่น และชาวอินเดียก็เป็นผู้
เจริญรุ่งเรืองมาก่อนผู้อื่นเป็นเวลานาน จึงสามารถคิดจับช้างมาใช้ทำงานได้ก่อน
ชาติอื่น จนถึงพวกพราหมณ์สามารถรวบรวมความรู้ในการจับช้างเข้าเป็นตำรา
เรียกว่า “คชศาสตร์” ขึ้น แล้ววิชาจับช้างจึงแพร่หลายจากอินเดียออกมายัง
ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียซึ่งมีช้างอยู่ด้วยกัน เช่น พม่า มอญ ไทย เขมร ชาว
มลายู ชาวไทยจึงได้วิชาคชศาสตร์มาจากชาวอินเดียด้วยประการฉะนี้ จากตำรา
คชศาสตร์ซึ่งมีอยู่ในเมืองไทยทำให้พอจะจำแนกได้ว่า^(๒๒)

๑. ผู้เชี่ยวชาญในด้านช้างมีอยู่ ๒ พวกคือ “พฤตนิบาศ” เป็นครูจับช้าง
ในพวกพฤตนิบาศที่เป็นอาจารย์เราเรียกว่า “หมอเฒ่า” ที่รองลงมาเรียกว่า
“หมอช้าง” ผู้เชี่ยวชาญอีกพวกหนึ่งคือ “หัตถาจารย์” เป็นครูหัดช้าง ไทย
เรียกว่า “ครูช้าง” ผู้เชี่ยวชาญทั้งสองพวกนี้ช่วยกันทำกิจการและพิธีต่าง ๆ อัน
เกี่ยวกับช้างหมดทุกอย่าง

(๒๑) ดูเพิ่มเติมใน *วรรณกรรมสุโขทัย* ของ สิทธา พินิจกุลวดี มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๐๕

(๒๒) ตำราวิชาช้าง, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, *นิทานโบราณคดี* (พระนคร: ศิลปา
บรรณาการ, ๒๕๐๕), หน้า ๔๑๕-๔๑๖

๒. คำราชาศาสตร์ หรือ “คำราช้าง” มี ๒ คัมภีร์คือ “คำราชลัญจณ์” ว่าด้วยลักษณะช้าง เช่น สี อวัยวะ ฯลฯ คิดที่นับถือว่าช้างเผือกมีกำลังกว่าช้างอย่างอื่นก็มาจากคัมภีร์นี้ อีกคัมภีร์หนึ่งคือ “คำราชกรรม” สอนวิธีหัดช้างเถื่อนและวิธีหัดขี่ช้าง กับทั้งมนต์สำหรับบังคับช้าง และระเมียบพิธีต่างๆ ซึ่งทำเพื่อเกิดสิริมงคล และบำบัดเสี้ยนภัยอันตรายในกรณที่เนื่องกับช้าง •

ความนับถือในเรื่องเกี่ยวกับช้างนี้เองทำให้เกิดงานพิธีสมโภชพระยาช้างกันชน งานพระราชพิธีนี้เป็นประเพณีมาแต่โบราณว่า เมื่อได้ช้างสำคัญคือช้างเผือกมาคู่บารมี จะต้องมีการสมโภช และในการสมโภชนั้นก็จะมีการสวดกล่อม

คารกล่อมช้างนี้เข้าใจว่าเป็นพิธีซึ่งเราได้มาจากเขมร และเขมรได้มาจากพราหมณ์อีกทอดหนึ่ง ฉันทคุงษ์สังเวทยกล่อมช้าง ของ ขุนเทพกวี ซึ่งเป็นคำฉันท์ที่ใช้ในพิธีดังกล่าวจึงมีศัพท์เขมรอยู่มากมาย จนเกือบจะพูดได้ว่าเป็นคำฉันท์ภาษาเขมร ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีช้างสำคัญมาสู่พระบารมีคือ เจ้าพระยาบรมมคเชนทรฉัตถันต์ คำฉันท์ฉบับนี้อาจจะแต่งขึ้นเพื่อขับกล่อมพระยาช้างนี้ได้

เนื้อหาของฉันทคุงษ์สังเวทยกล่อมช้าง ฉบับขุนเทพกวี แบ่งเป็น ๓ ตอนคือ ตอนที่ ๑ สดุดีอวยสังเวทย ซึ่งเป็นคำนมัสการเทพเจ้าต่างๆ ตอนที่ ๒ สดุดีขอช้างเป็นคำอธิษฐานขอให้ได้ช้างลักษณะดี และตอนสุดท้ายเป็นตอนลา ส่วนคุงษ์สังเวทยอีกฉบับหนึ่งซึ่งกล่าวว่าเป็นบท กล่อมช้างของเก่า ครึ่งกรงเก่า นั้นมีเนื้อหาเป็นสดุดีลาไพร และเป็นฉันทภาษาไทยที่อ่านง่ายกว่าฉบับที่กล่าวว่าเป็นของขุนเทพกวี แต่ไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่ง บางท่านสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีการในสมัยอยุธยา นั้นล้วนใช้ประกอบในพิธีซึ่งได้มาจากอินเดียและผ่านมาจากเขมรอีกทีหนึ่ง ทั้งเป็นบทกลอน กวีนิพนธ์ กวีนิพนธ์ มักจะใช้ต่อ ๆ กันมาโดยไม่นิยมเขียนขึ้นใหม่ ดังเช่น ประการศ-
โองการแห่งนั้นนั้นก็ใช้ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาภัณฑ์ต่อ ๆ มาจนตลอดสมัย
อยุธยาโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงถ้อยคำ โดยเฉพาะพระนามของพระมหากษัตริย์
ก็ยังคงใช้ *รามธิบดี* อยู่เสมอ ส่วนฉันทลักษณ์ซึ่งเวกกลมข้าง ในสมัยอยุธยา
ก็มีอยู่เพียงเท่าที่กล่าวถึงนั้นเท่านั้น ภาษานิยมแต่งใหม่กันขึ้นอีกในสมัยรัตน-
โกสินทร์นั่นเอง

๒. วรรณกรรมสวด

วรรณกรรมสวด เกิดขึ้นจากความปลื้มปิติในวีรกรรมหรือความดีงามของ
วีรบุรุษ ในสมัยอยุธยามีพระมหากษัตริย์อยู่ ๒ พระองค์ที่กวีมีความชื่นชมใน
พระราชกิจานุวัตรจนถึงกับเขียนเรื่องสวดขึ้น คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
กับ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช การสวด นอกจากจะสวดบูชาบุคคลแล้ว ยังสวด
สิ่งอื่น ๆ ได้อีก เช่น ข้าง หนึ่งเพราะความปลื้มปิติที่ได้ส่งอันแสดงถึงบุญญา-
นภาพของพระมหากษัตริย์ คำฉันทลักษณ์ซึ่งเวกกลมข้าง นอกจากจะเป็นวรรณ-
กรรมที่ใช้ในพิธีการแล้วก็ยังจัดว่าเป็นวรรณกรรมสวดได้อีกด้วย

วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อขอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือ
ขวนพ่าย และวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อขอพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
คือ *โคลงสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์* ของ พระศรีมโหสถ

ขวนพ่าย

เนื้อหา ขึ้นต้นด้วยการขอความสำเร็จมีแก่แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ดอกบัว แล้วน้อมอภิวาทแก่พระโคตมพุทธเจ้า ผู้มีพระมหากรุณาธิคุณอันไม่
สิ้นสุด ทรงไว้ซึ่งมหาปรีดิ์ลักษณะสามสิบสองประการ ประกอบด้วยอัสติยานุ-

พญูชนะ ๘๐ และมีลายลักษณ์อันเลิศที่ฝ่าพระบาท ๑๐๘ อย่าง ทรงฉัพพิงรังสี
พ่างแสงอาทิตย์แสงจันทร์

จากนั้นก็กล่าวถึง พระพรหม พระพินธุ และพระอิศวรเป็นเจ้าทั้งสาม
ทรงแลเห็นว่าพิภพเกิดจากจลยูกเชิญ จึงเอากำเนิดแห่งพระศิวะเป็นเจ้าทั้งแปด
ประการ มาผสมกันเป็นองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ให้เสด็จมาอุบัติใน
กษัตริย์ทิวติวงศ์ฤทธิชาติขัตติยสกุล ครั้นแล้วแต่งสรรเสริญพระเกียรติของ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เริ่มตั้งแต่ประสูติที่ทุ่งพระอุทัย ซึ่งเป็นทุ่งหันตรา
ในปัจจุบัน จนได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา

กล่าวถึงพระเจ้าติโลกราช เจ้าเชียงใหม่ ยกทัพมารุกรานเมืองเหนือ มี
สวรรคโลก เชียงชั้น สุโขทัย กำแพงเพชร เป็นต้น สมเด็จพระบรมไตรโลก
นาถจึงเสด็จกรีธาทัพขึ้นไปปราบ จนกระทั่งประทับครองราชสมบัติที่เมืองเหนือ
ยกเอาเมืองพินธุโลกเป็นราชธานี โปรดฯ ให้พระบรมราชาราชโอรสครองกรุง
ศรีอยุธยาแทน แล้วเสด็จออกบรรพชา ซึ่งในการนี้ได้โปรดฯ ให้ราชโอรส (ไม่
ปรากฏพระนาม) เสด็จไปตั้งกาทวูป นิมนต์พระสงฆ์ลังกามาร่วมหัดกบาศคราว
เสด็จออกผนวชด้วย ฯลฯ จบลงด้วยคำ “ชัย” ที่มีเหนืออรัราชศัตรู

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนนั้นมีปรากฏอยู่ในพระราชพงสาวดาร ฉบับหลวง
ประเสริฐฯ ว่า

ศักราช ๘๒๓ มะเส็งศก พระญาเซดียงนำมหาราชมาจะเอาเมืองพินธุโลก
เข้าปล้นเมืองเป็นสามารคมิได้เมือง แลจึงยกทัพไปเอาเมืองกำแพงเพชร
แลเข้าปล้นเมืองถึง ๗ วันมิได้เมือง แลมหาราช ก็เลิกทัพคืนไปเชียงใหม่

ศักราช ๘๒๔ มะเมียศก เมืองนครไทยพาเอาครัวอพยพหนีไปน่าน แล
ให้พระยากลาโหมไปตามได้คืนมา แล้วยพระยากลาโหมยกพลไปเอาเมืองสุโขทัย
ได้เมืองคืนดุจเก่า

ศักราช ๘๒๕ มะแมศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ไปเสวยราชสมบัติ
เมืองพิษณุโลกแลตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา ทรง
พระนามสมเด็จพระบรมราชา ครั้นนั้นพระมหाराชทั่วลก ยกพลมาเอาเมือง
สุโขทัย จึงสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า แลสมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปกัน
เมืองแลสมเด็จพระอินทราชาเจ้าทัพพระยาเถียรแตกแลทัพท่านมาปะทัพหมื่น
นครแลท่านได้ชนะข้างด้วยหมื่นนคร แลครั้งนั้นเป็นโกลาหลใหญ่ แลข้าศึกลาว
ทั้งสี่ข้างรวมเอาช้างพระที่นั่งช้างเดียนั้น ครั้นนั้นสมเด็จพระอินทราชาเจ้าต้องเป็น
ณ พระภักตร แลทัพทหารชนั้นเลิกกลับคืนไป

ศักราช ๘๒๖ วอกศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า สร้างพระวิหารวัด
จุฬามณี

ศักราช ๘๒๗ ระกาศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าทรงพระผนวช ณ
วัดจุฬามณี ได้ ๘ เดือน แลแล้วลาผนวช

ศักราช ๘๓๐ ชวดศก ครั้นนั้นพระมหाराชทั่วบุญ จึงเอาเมืองเชียงใหม่
แก่ทั่วลก

๑๓๑

ศักราช ๘๓๖ มะเมียศก เสด็จไปเอาเมืองเซลิ้ง

ศักราช ๘๓๗ มะแมศก มหาราชาขอเป็นไมตรี

๑๓๑

ศักราช ๘๔๔ ขาลศก ท่านให้เล่นการมหรสพ ๑๕ วัน ถลองพระศรี-
รัตนมหาธาตุแล้วจึงพระราชนิพนธ์ มหาชาติคำหลวง ขบบริบูรณ์

เกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งเรื่อง ขวนพ่าย นี้ มีสันนิษฐานกันไปหลายทาง
บางท่านว่าเรื่องนี้จะแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั่นเอง ก็อยู่ใน
ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๑๗ (ศักราช ๘๓๖) ถึง พ.ศ. ๒๐๒๕ (ศักราช ๘๔๔) เพราะ
ขวนพ่ายกล่าวถึงศึกเซียงซันหรือศึกเมืองเซลิ้งในศักราช ๘๓๖ ด้วย แต่ไม่มี

กล่าวถึงมหาดค้ำหลวงซึ่งแต่งในศักราช ๘๔๔ เลข ๕ ที่ผู้แต่งขวนพ่ายก็ได้
สรรเสริญพระเกียรติในเชิงวรรณคดีไว้มาก^(๒๓) นอกจากนี้ ภาษาที่ใช้ เว้นแต่
ตอนบทสรรเสริญแล้ว ก็ใกล้กับภาษาในศิลาจารึก เป็นบทโบราณที่ง่ายกว่า
บทอื่น ๆ เพราะภาษาขบวิสุทธ์กว่าภาษาในกรุงศรีอยุธยาที่มีคำเขมรปนอยู่มาก
กว่า^(๒๔)

นักวรรณคดีบางท่านยังไม่เห็นด้วยกับความคิดนี้ โดยอ้างว่าประวัติศาสตร์
ทั้งของไทยและชาวโยนกบันทึกไว้ชัดแจ้งว่า ครั้งนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลก-
นาถ มิได้ทรงมีชัยชนะเหนือพระเจ้าติโลกราชอย่างเด็ดขาดเลย หากได้ “หย่าศึก”
กัน แล้วภายหลังได้มาขอเจริญทางพระราชไมตรีกันใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๘
ต่อมาพระเจ้าติโลกราชพริาไลเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑ และสมเด็จพระบรมไตรโลก-
นาถสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑ พระเมืองแก้วโอรสพระเจ้ายอดเชียงราย
ยกทัพชาวโยนกมาตีสุโขทัยเมื่อพุทธศักราช ๒๐๕๐ เป็นเหตุให้สมเด็จพระราม-
ธิบดีที่ ๒ ต้องเสด็จกรีธาทัพขึ้นไปปราบ พอตีได้นครลำปาง เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๘
แล้ว พระเมืองแก้วก็ยอมแพ้ ถวายดอกไม้เงินทอง ครั้งนี้เป็นกรมมีชัยเหนือ
ชาวโยนกอย่างแท้จริง โคลงขวนพ่ายจึงน่าจะแต่งในระยะนี้^(๒๕)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ทรงมีความเห็นว่า
สิ่งเกิดคู่สำนวนขวนพ่ายเป็นสำนวนเก่ามก ทั้งความรู้เรื่องพงสาวดารในตอน
แต่งนั้นก็รู้ถนัดกว่าที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงสาวดาร และหนังสือ
พงสาวดารเชิงใหม่ เพราะฉะนั้นน่าจะแต่งในเวลาใกล้ ๆ กับเหตุการณ์ที่กล่าว
ถึง จึงยังสามารถรู้เรื่องได้ถนัด สันนิษฐานว่าเห็นจะแต่งในรัชกาลสมเด็จพระ-

(๒๓) พ. ณ ประมวลมารค, เรื่องเดิม, หน้า ๕๓๔

(๒๔) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖

(๒๕) จันทิชย์ กระแสดินทร์ *ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ ขวนพ่ายโคลงสั้น*
(พระชนคร: มิตรสยาม, ๒๕๐๓), หน้า ๕

รามธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นพระราชโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เศวยราชย์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๓๔ ถึง พ.ศ. ๒๐๗๒^(๒๖)

อย่างไรก็ตาม ผู้แต่งเรื่องขุนพ่ายนี้คงเป็นผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญ ทั้งในทางภาษาและแบบแผนขนบธรรมเนียมราชการ คงเป็นกวีที่เป็นคนสำคัญในสมัยนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่าหนังสือเรื่องนี้เป็นตำราอย่างหนึ่งมาทุกสมัย เพราะแม้แต่นักประวัติศาสตร์บางท่านก็ยังต้องอาศัยอ้างอิงจากเหตุการณ์ในเรื่องนี้

โคลงสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เนื้อหาของเรื่องนี้ นอกจากจะสรรเสริญพระเกียรติยศของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว ยังได้พรรณนาความรุ่งเรืองของปราสาทราชมณเฑียร ในนครลพบุรี ซึ่งเปรียบเสมือนนครหลวงแห่งที่สองของสมัยนั้นไว้ด้วย จึงนับว่านอกจากจะมีคุณค่าในทางวรรณคดีแล้ว ยังมีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์อีกด้วย

วรรณกรรมสุดดีในสมัยอยุธยาที่มีอยู่เพียงเท่าที่กล่าวมานี้ นับว่ามีน้อยจนเกินไป เพราะกษัตริย์ผู้มีพระนามเด่นในสมัยอยุธยา สมควรที่จะยกย่องยังมีอีกหลายพระองค์ เช่น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะประการที่ ๑ บ้านเมืองในสมัยนั้นไม่สงบสุข ปราศจากกวี หรือกวีไม่มีความสงบแห่งจิตใจพอที่จะสร้างงานขึ้น ประการที่ ๒ บางสมัยกวีก็ได้สร้างวรรณกรรมยกย่องพระเกียรติขึ้นอย่างตรงตัว แต่สร้างงานเป็นแบบอื่นขึ้น เช่น เป็นแบบที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง หรือ ศาสนาและคำสอน แล้วกล่าวสรรเสริญพระเกียรติคุณไว้ในตอนต้นเรื่อง ประการสุดท้าย วรรณกรรมสุดดีนี้อาจจะมีมากกว่านี้ แต่ฉบับได้สูญหายไปเสียแล้ว

(๒๖) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑

๓. วรรณกรรมศาสนาและคำสอน

วรรณกรรมประเภทนี้ มีลักษณะการเขียนที่แยกออกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทที่ผูกเป็นเรื่องราว มีตัวละครแสดงบทบาทต่าง ๆ ประเภทที่ผูกเป็นปัญหาธรรม มีคำปุจฉาและคำวิสัชนา และประเภทที่ตัดตอนมาจากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ เลือกแต่เฉพาะตอนที่คำสั่งสอนขึ้นมาเรียบเรียงใหม่ หรือไม่ได้ตัดตอนมาจากวรรณกรรมเรื่องใด แต่เขียนเป็นคำสั่งสอนขึ้นโดยตรง

วรรณกรรมศาสนาและคำสอน ประเภทที่ผูกเป็นเรื่องราว มีตัวละครแสดงบทบาทต่าง ๆ ได้แก่ *มหาชาติคำหลวง* แต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ *ภาพัฒมหาชาติ* แต่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๓ *นันทโศปน์นหุตฺรคำหลวง* เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๕ *พระมาลัยคำหลวง* เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๐ *ประชุมปกรณ์ม* หรือ *นิทานสิบสองเหลี่ยม* ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นอกนั้นก็ ได้แก่ *ชาดก* และ *พระธรรมบท* เรื่องต่าง ๆ

มหาชาติคำหลวง คือ เรื่อง *เวสสันดรชาดก* การที่เรียกเรื่องนี้ว่า *มหาชาติ* นั้นคงจะเรียกกันอยู่ในหมู่ชาวไทยเท่านั้น เพราะชาดกทั้งหมดซึ่งมีอยู่ถึง ๕๕๐ เรื่องนั้นไม่มีเรื่องใดเลยที่เรียกว่าอยู่ในคัมภีร์ชาดกที่เรียกว่ามหาชาติ ชาดกเรื่องยาวมีอยู่ทั้งหมด ๑๐ เรื่อง รวมทั้งเรื่องเวสสันดรชาดกด้วยนั้นก็อยู่ในคัมภีร์ชื่อ *มหานิบาต* ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า *ทศชาติ* แต่เราก็ไม่เรียกอีก ๘ เรื่องว่ามหาชาติ การที่เรียกเรื่องเวสสันดรชาดกว่ามหาชาตินั้น เพราะเป็นชาติซึ่งปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์ครบบริบูรณ์เป็นแบบอย่างของมนุษย์ผู้ก้าวถึงขั้นสูงสุดแห่งการดำเนินในทางวิวัฒนาการ อันนำไปสู่ความเต็มเปี่ยมทางจริยธรรมและความรู้ การเรียกเรื่องนี้ว่ามหาชาตินั้นก็เรียกกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และประเพณีนิยม

มีเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดกก็อาจจะเกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เพราะมีหนังสือภาษามครเรื่องหนึ่งชื่อว่า *เวสสันดรที่ป็น* ซึ่งเป็นหนังสือชั้นฎีกา แต่งอธิบายความในอรรถกถามหาเวสสันดรชาดกซึ่ง *พระสิริมังคลาจารย์* แต่งที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ แสดงว่าชาวไทยเหนือคงนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกมาก่อน

หนังสือมหาชาตินั้นเดิมแต่งเป็นภาษาบาลี เป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่ง แต่งเป็นคาถาด้วน มีจำนวนพันคาถา ต่อมาภายหลังมีพระอรรถกถาจารย์แต่งอรรถกถาภาษาบาลีอธิบายความเป็นคำร้อยแก้วเพิ่มเติมขึ้นอีก เช่น ตอนค้นเพิ่มเหตุที่พระพุทธเจ้าจะทรงตรัสเล่าเรื่องนี้ และตอนที่อธิบายเพิ่มเติมเรื่องกลับชาติ เมื่อคัมภีร์เล่มนี้ตกมาถึงไทย ยังไม่มีใครแปลก็นิยมเทศน์และสวดกันเป็นคาถาบาลีล้วนที่เรียกว่า "เทศน์คาถาพัน" ต่อมาจึงมีผู้ภาษาบาลี แปลและร้อยกรองออกเป็นภาษาไทยหลายสำนวน ที่เก่าที่สุดก็คือ *มหาชาติคำหลวง* ต่อมาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมคงจะทรงพระราชดำริเห็นว่า มหาชาติคำหลวงนั้นมีคำแปลภาษาไทยสั้นเกินไป และยังสลับกับภาษาบาลีทุกวรรค ผู้ฟังไม่ค่อยเข้าใจความ จึงโปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นใหม่อีกความหนึ่ง มุ่งหมายจะให้เข้าใจภาษาไทยเป็นสำคัญ หนังสือเรื่องนี้ก็คือ *กาพย์มหาชาติ* ซึ่งพระนิพนธ์นำไปเทศน์

การที่นิยมเทศน์มหาชาตินั้นสันนิษฐานว่ามีเหตุอยู่ ๒ ประการคือ ประการแรกเนื่องมาจากข้อความในหนังสือ *มัลลยสูตร* ซึ่งเป็นพระสูตรนอกคัมภีร์พระไตรปิฎก ข้อความตอนต้นชวนให้คิดว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสขึ้นเอง แต่นักปราชญ์บางท่านว่ามัลลยสูตรเป็นคัมภีร์พุทธศาสนาในลัทธิมหายาน เพราะกล่าวถึงปาฏิหาริย์และกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งจะตรัสรู้ในกายภาคหน้า ข้อความใน

มัลย์สูตรกล่าวถึงพระเถรนามว่ามัลย์เทวเถร ซึ่งมีฤทธิ์สามารถเหาะลงไปในนรกและเหาะขึ้นไปบนสวรรค์ได้ วันหนึ่งมัลย์เทวเถระได้พบกับพระศรีอาริยมตไตรซึ่งจะลงมาอุบัติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า พระศรีอาริยมตไตรได้เล่าถึงความสุขสำราญนานาประการในสมัยของพระองค์ให้ฟัง และกล่าวว่าหากผู้ใดต้องการจะมาเกิดในสมัยของพระองค์ก็ขอให้ทำบุญกุศล หนึ่งในจำนวนบุญกุศลที่ให้ทำก็คือ ให้มีการเทศน์มหาชาติ ความเชื่อจึงฝังใจคนไทยอยู่ตลอดเวลา เรื่องมัลย์สูตรนี้ก็เป็นที่นิยมกันถึงกับมีการเขียนเป็นลอนสวดและเจ้าฟ้าธรรมธิเบศได้ทรงนำมานิพนธ์ใหม่คือ พระมัลย์คำหลวง ประการที่สอง เนื่องมาจากความเชื่อในคำพยากรณ์เรื่องความสูญสิ้นของพระพุทธศาสนา ๕ ประการที่เรียกว่า *ปัญจฉัตรธรรม* ซึ่งได้แก่ ความสูญสิ้นแห่งการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติ ความสูญสิ้นแห่งการปฏิบัติธรรม ความสูญสิ้นแห่งการตรัสรู้ ความสูญสิ้นแห่งพระภิกษุสงฆ์ และความสูญสิ้นแห่งพระธาตุ ความสูญสิ้นเหล่านี้จะเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนามีอายุได้ ๕๐๐๐ ปี ที่สำคัญก็คือ เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๒๐๐๐ ปี กัมภีร์ชาติจะสูญสิ้นและชาดกเรื่องแรกที่จะสูญสิ้นก็คือ *เวสสันดรชาดก* จึงเห็นได้ว่าในระยะ พ.ศ. ๒๐๐๐ นี้ประเทศที่นับถือพุทธศาสนาต่างก็พยายามที่จะทำอะไรขึ้นมาสักอย่างหนึ่งเพื่อแก้คำพยากรณ์เหล่านี้ ทางกรุงศรีอยุธยาเกิด *มหาชาติคำหลวง* ขึ้น ทางเชียงใหม่ก็เกิด *เวสสันดรที่ป็นภาษามคธ* ขึ้น เป็นต้น^(๒๗)

ทางราชการสมัยเก่าถือว่า การสวดคำหลวงเป็นกิจสำคัญอย่างหนึ่งถึงกับให้เจ้าหน้าที่ผู้สวดคำหลวงมีข้อประจำอยู่ในทำเนียบศักดิ์ดินาฝ่ายพลเรือน คือ ขุนทินบรรณาการ และ ขุนธรรกานัล ความมุ่งหมายเดิมในการสร้างคำหลวงก็

(๒๗) เนิต อยู่นิพนธ์, "ตำนานเทศน์มหาชาติ" *วารสารศิลปากร* ปีที่ ๖ เล่ม ๕ (กันยายน, ๒๔๕๕), หน้า ๒๖-๕๑, เล่ม ๕ หน้า ๒๖-๕๑, เล่ม ๖ หน้า ๓๐-๕๕

เพื่อเป็นแบบฉบับสำหรับสวด ทำให้ทำขึ้นเป็นบทวรรณคดีทั่วไปไม่มี ดังนั้น เรื่องอื่น ๆ เช่น พระสุต สมุทรโฆษ จึงไม่เรียกว่าคำหลวง การที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดฯ ให้แต่งมหาชาติคำหลวงนั้น ก็มีได้หมายความว่าแต่ก่อนไม่เคยมีมหาชาติคำประพันธ์อย่างอื่น ๆ เลย หากพระองค์จะทรงโปรดฯ ให้มีสวดทำนองต่าง ๆ จึงจำเป็นต้องปรุงคำประพันธ์ขึ้นใหม่ อันประกอบด้วยกาพย์โคลง ฉันท์ เพื่อบรรจุทำนองต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงอธิบายไว้ว่า คำหลวง น่าจะหมายถึง คำราชาการ มหาชาติคำหลวง คือ คำมหาชาติซึ่งใช้อยู่ในราชการ นั้นโทปนันทสูตรแต่งเอาอย่างมหาชาติคำหลวงจึงพลอยเรียกว่าคำหลวงไปด้วย พระมาลัยคำหลวงที่อยู่ในลักษณะเดียวกัน^(๒๔)

หากคำหลวงหมายถึงคำราชาการดังกล่าวแล้ว ในสมัยอยุธยาที่ยังมีคำหลวงอยู่อีกเรื่องหนึ่ง คือ พระปริตรคำหลวง ซึ่งมีกล่าวไว้ในตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาว่ามีทั้งพระธรรมเทศนามหาชาติ และสวดพระพุทธมนต์จำเจริญพระปริตรคำหลวง พระปริตรนี้มีการแก้ไขบางบทตามความเหมาะสมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรียกเสียใหม่ว่า สวดมนต์ฉบับหลวง^(๒๕)

วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนมีเนื้อหาที่แทรกคำสั่งสอนไว้ทั้งสิ้น ประเภทที่เป็นชาดก และเรื่องราวของพระพุทธสาวก เป็นวิธีการสั่งสอนที่ยกตัวอย่างความประพฤติของตัวละครต่าง ๆ ซึ่งเหมาะกับสังคมของชาวอยุธยาในสมัยนั้น

(๒๔) นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และพระยาอนุমানราชชน, *บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ* เล่ม ๒ (พระนคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๖), หน้า ๑๕๕

(๒๕) ปรีดา ศรีชลาลัย, "คำหลวง" *วารสารศิลปากร* ปีที่ ๖ เล่ม ๑๐ (๒๔๗๖), หน้า ๖๔

นิทานสิบสองเหลี่ยม หรือ นิทานอิหฺร่าณราชธรรม ก็ดำเนินเรื่องราวเป็นนิทาน แล้วสรุปสั่งสอนเป็นราชธรรม

วรรณกรรมศาสนาและคำสอน ประเภทที่ผูกเป็นปัญหาธรรม มีคำปุจฉา และคำวิสัชนา มีดังนี้

- ๑) พระราชปุจฉา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชตรัสถาม คณะสงฆ์ ถวายวิสัชนา
- ๒) อัญฎุทธรมปัญหา สมเด็จพระเพทราชา กับ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
- ๓) พระกฐินวินิจฉัย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถวายวิสัชนา
- ๔) พระราชปุจฉา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศตรัสถาม คณะสงฆ์ ถวายวิสัชนา
- ๕) ประคนธรรมความเก่า
- ๖) มลทินปัญหา ฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม

พระราชปุจฉา คือ ข้อรับสั่งถามอรรถธรรมที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสงสัย โปรดฯ ให้พระราชอาณาเขตบางรูปหรือที่ประชุมคณะสงฆ์เป็นผู้ถวายวิสัชนา เข้าใจว่าประเพณีนี้คงจะมีในบรรดาประเทศที่นับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่โบราณ ในอินเดียมีหนังสือ *มิลินทปัญหา* ซึ่งพระเจ้ามิลินท์ทรงเป็นผู้ซักไซ้ถามปัญหาพระนาคเสน พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาในเวลาต่อ ๆ มาคงนิยมตามแบบอย่างของพระเจ้ามิลินท์ จึงเกิดมีประเพณีมีพระราชปุจฉาขึ้น ประเพณีนี้เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมีการจดข้อพระราชปุจฉาและคำพระราชอาณาเขตถวายวิสัชนารักษาไว้ในหอหลวงทุกครั้ง จึงเกิดมีหนังสือพระราชปุจฉาเป็นทำนองจดหมายเหตุอย่างหนึ่ง และเป็นตำราเรียนด้วยอีกอย่างหนึ่ง

พระราชปุจฉาในสมัยอยุธยาเท่าที่รวบรวมได้ในปัจจุบันนี้เริ่มมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รวมทั้งสิ้น ๑๓ เรื่องด้วยกัน คือ

พระราชปณิธาน ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มี ๑๐ ข้อได้แก่

- ๑) ว่าด้วยการลาสิกขาบท
- ๒) ว่าด้วยภิกษุฉันหาพระเจ้าแผ่นดิน
- ๓) ว่าด้วยอุดรกรุงทวีป
- ๔) ว่าด้วยพิธีกรรม
- ๕) ว่าด้วยเรื่องแกมเมืองเข้ามาเฝ้า
- ๖) ว่าด้วยความรู้ของพระโพธิสัตว์ในชาติก่อน
- ๗) ว่าด้วยทศพลญาณ
- ๘) ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม
- ๙) ว่าด้วยประวัติพระพุทธศาสนา
- ๑๐) ว่าด้วยบวชกะเทย

พระราชปณิธานของสมเด็จพระเพทราชา ว่าด้วยพระอภัยมณีธรรมปัญหา ซึ่งได้แก่ปัญหา ๘ ข้อคือ

- ๑) ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร
- ๒) ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด
- ๓) หลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหาร
- ๔) ไม้โกงอย่าทำกงวน
- ๕) ช้างसारอย่าผูกกลางเมือง
- ๖) ถ้าจะให้เป็นลูกให้เอาไฟสุ่มค้น
- ๗) ถ้าจะให้ล้มบันทุกแต่เบา
- ๘) ถ้าจะเรียนโหราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสีย

พระราชปฐมาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มี ๒ เรื่อง ได้แก่

- ๑) ว่าด้วยสังฆภัต
- ๒) ว่าด้วยเทวดาพลี

ส่วนเรื่อง พระกฐินวินิจฉัยกถา เป็นคำวิสัชนาของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ ถวายตอบพระราชปฐมาของสมเด็จพระเพทราชา ว่าด้วยลักษณะสวดญัตติกฐิน สมเด็จพระองค์นี้เป็นผู้ที่เคยถวายวิสัชนาว่าด้วย อัญชธรรมปัญหามาแล้ว

พระราชปฐมา และคำวิสัชนาเหล่านี้ล้วนเขียนเป็นร้อยแก้ว เริ่มต้นด้วยวัน เดือน ปี ที่มีพระราชโองการถาม และมีกษัตริย์นามผู้ถวายวิสัชนาไว้ด้วย

ตัวอย่าง

พระราชปฐมาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เรื่อง ลาสิกขาบท

ศักราช ๑๐๔๓ ปีระกาศก (พ.ศ. ๒๒๒๔) วันพุธ เดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ มีพระราชโองการถามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ว่า ภิขุปลงสิกขาบทว่า “พุทฺธิ ปรจุจขามิ” แปลว่าไฉน

ถวายพระพรว่า “พุทฺธิ ปรจุจขามิ” นั้น แปลว่าอาตมภาพจะปลงสรณคมนั้น อันสมานทานเอาด้วยอุปสมบทว่า “พุทฺธิ สรณ” นั้น เสียในกาลบัดนี้

จึงมีพระราชโองการตรัส ครั้นว่าดั่งนั้นสรณคมนั้นมิได้ติดตัวไปฤ

ถวายพระพรว่า ปลงสรณคมนั้นสำหรับภิกษุนั้นให้ขาดเสียก่อน เมื่อเป็นคฤหัสถ์แล้วนั้น จึงสมานเอาสรณคมนั้นสำหรับคฤหัสถ์นั้นเล่า

จึงมีพระราชโองการถามว่า เมื่อบวชเป็นภิกษุสวดญัตติสวดกรรมวาจาเป็นอันมากจึงเป็นภิกษุ เมื่อสึกออกมานั้นว่าแต่สองคำสามคำ คือ “พุทฺธิ” คำหนึ่ง

“ปจฺจุขามิ” คำหนึ่ง แต่ท่านก็ขาดจากเป็นภิกษุหนึ่งเป็นไฉน

ถวายพระพรว่า เมื่อจะก่อสร้างนั้นก็ย่อมช้า เมื่อจะล้างเสียนั้นก็ย่อมพลัน จึงเป็นอันปลงสิกขาบท มิพร้อมด้วยองค์ ๖ ประการมิขาดมิเป็นอันปลงสิกขาบท จึงถวายพระภาดาอันจะรู้จักองค์ ๖ ประการดังนี้...^(๑๐)

นอกจากปัญหาธรรมที่มีลักษณะเป็นร้อยแก้วดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีหนังสือ กระทู้ธรรมอีกเล่มหนึ่ง คือ *ประคนธรรม* มีลักษณะเป็นธรรมสุกเป็นกระทู้ ๑๘ คู่ แล้วมีคำอธิบายต่อไปเป็นร้อย ประคนธรรมนี้จะเกิดขึ้นอย่างไรไม่มีใครทราบ แต่มีลักษณะคล้ายกับอัฐุธรรมปัญหา จึงน่าจะเป็นกระทู้ธรรมที่บัณฑิตไทย คิดผูกกันขึ้น ทั้งประคนธรรมและอัฐุธรรมปัญหาคงจะมีขึ้นในสมัยที่นิยมการผูกและการแก้ปัญหาธรรมในสมัยโคสมัยหนึ่งในอยุธยา บางทีสมเด็จพระเพทราชาอาจจะทรงผูกอัฐุธรรมปัญหานั้นตามแบบอย่างประคนธรรมก็ได้^(๑๑)

ประคนธรรมทั้ง ๑๘ กระทู้ มีดังนี้

คู่ที่ ๑	จันทร์หย่อนกว่าดาว	ไม้เท้ายาวกว่าถ่อ
คู่ที่ ๒	ลูกตอกนอกช่อ	ไม้ดอกกล่อลำใหญ่
คู่ที่ ๓	ที่เมาเอาถิ่นเป็นหัว	ที่มัวเอาตัวต่างใจ
คู่ที่ ๔	เอาเปิดขันประชันไก่	ไก่แต่จะแพ้อยู่รางวัล
คู่ที่ ๕	ที่ไฟไม่ไล่ฝอย	ที่หึ่งห้อยไปขึ้นดั่ง
คู่ที่ ๖	จอดเรือไม้คู้ฝั่ง	จะนั่งไม่ดูแผ่นดิน
คู่ที่ ๗	ที่ผิดเอาเป็นชอบ	ที่ระบอภมาติน
คู่ที่ ๘	ฟ้าผ่าแตกแดนทั้งแผ่นดิน	แรงรอกabinว่าไม่รู้เห็น
คู่ที่ ๙	ตาบอดมาสอดตาตุ	หูหนวกสอดรู้ว่าเป็นเข็ญ

(๑๐) *ประชุมพระราชปอฉลา ภาคที่ ๑* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔), หน้า ๑

(๑๑) *ประคนธรรมความเก่า* (พระนคร: ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๑๑), หน้า คำนำ

คู่ที่ ๑๐	ใครไฝ่ร้อนจะนอนเย็น	ใครไฝ่เย็นจะคืนตาย
คู่ที่ ๑๑	เสื่อจะกลิ้งไปขึ้นกล้า	จะเข้จะคว่ำไปขึ้นหาง
คู่ที่ ๑๒	คบมิตรหรือสรพิศมร้าย	ว่าข้าน้ำถั่งจมน
คู่ที่ ๑๓	ที่ให้กินมิยินดี	ที่ไม่ให้กินไปอินขอล
คู่ที่ ๑๔	ที่ไช้การไปหวานผล	ที่ไช้กลไปชนหี
คู่ที่ ๑๕	เดือนเพ็ญมิใครจะหลับ	เดือนดับมิใครจะตื่น
คู่ที่ ๑๖	ไฟฤาจะร่ายผู้ฝัน	คนฤาจะร่ายผู้ทำวัน
คู่ที่ ๑๗	พระกาลดามีผลาญชาติ	มัจจุราชมิพินาฏอย่าฝัน
คู่ที่ ๑๘	เกิดกับตายคล้ายคืน	จนวันใดได้นิพพาน

ตัวอย่าง คำอธิบายกระทู้ธรรมดังกล่าว

คู่ที่ ๑ ฉันทใจจึงว่าจันทร์ห่อนกว่าดาวใส ตลว่าฝูงชนผู้ใด ๆ ก็ดี หง
สมณพราหมณ์เจ้าแลบุรุษสัตว์ก็ดี อันกอปด้วยยศศักดิ์สมบัติเหมือนหอมย่อม
ประพศิตตาม กระทำแต่พอสมพอควรสถนประมาณ บมิทำศกคิดหักหาญแก่ท่าน
ผู้ตั้งใจใจ ย่อมรู้ที่ม่ายมรู้ที่ว่าถ้าจะไป ย่อมรู้ที่ไว้ไมเมตไมตรี อนึ่งพึงจะ
เรียกกันน้ำว่าน้ำ อนึ่งพึงจะเรียกพทิวาพิ บมิถือว่าคุณเป็นผู้ดีมีทรัพย์ ย่อมคำนับ
พ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ครูอาจารย์ บมิโวหารหักไปเห็นอลม ถ้าเห็นใครโกรธกันก็ดี
เอวไมตรีปราไสประสวรประสม ทำให้เป็นมงคลแก่ท่าน ให้เป็นมงคลแก่ตน
รู้ลูบรู้ได้ ให้ละเมียดละไมใจตน เล่ห์กะเท่ห์เล่ห์กล รู้ทำให้คนเมตตา เห็น
คนร้ายเอาดีตอบ เห็นคนชอบโมทนา มีอุปมาดุจพระบรมโพธิสัตว์ เมื่อครั้ง
ชาติเป็นกฐิต พระองค์ขณมาจำศีลอยู่ในจอมปลวกเป็นที่สงัดสบาย จึงอาถัม
ภายนี้ใจร้ายมันเข้าไปคร่ำลงวันนั้นได้ มิใช่ว่าพระองค์จะกลัวอาถัมภายนี้...
เหตุว่าพระบรมโพธิสัตว์เจ้ารักศีลของพระองค์เจ้า ยิ่งกว่ายศศักดิ์ว่าอาถัมภาย
พระองค์... แลอันนั้นชื่อว่าจันทร์ห่อนกว่าดาว กล่าวมาแต่ท่านก่อนแล ฯ (๑๒)

(๑๒) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒-๓

ส่วนหนังสือ *มลินทปัญหาน* ฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม นั้น เป็นฉบับแปลในสมัยอยุธยาแต่ไม่ทราบว่ายุคใด มีบานแพนยกออกไว้ว่า

“หนังสือมลินทปัญหานี้ ของบรรณารังสรรค์ขัตติยธรรมนามปานป้อมสองพระพี่น้องอันประกอบด้วยศรัทธา สร้างไว้หวังจะให้เป็นกุศลสืบไปในอนาคตกาล...” เนื้อเรื่องเป็นการสอนความประพฤติ ให้ถือตามคุณสมบัติของสัตว์บางชนิด เช่น ให้นอนอย่างลา คือมิให้นอนในที่สบายนานเกินไป เป็นต้น คำถวายเป็นคำสอนต่าง ๆ เป็นของพระนาคเสน และในตอนท้ายจะอ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้เช่นนั้น ๆ

หนังสือประเภทปัญหาธรรมเหล่านี้ นอกจากจะให้เห็นวิธีการใช้ถ้อยคำในภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยาแล้ว ยังทำให้เห็นวิธีการสั่งสอนคนของชาวกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย วิธีอธิบายธรรมก็ใช้ถ้อยคำง่าย ๆ และสามารถฟังเข้าใจได้ง่ายด้วย ทั้งยังแทรกความคิดที่ลึกซึ้งไว้แทบทุกตอน โดยเฉพาะ *ประเด็นธรรม* ที่แก้ปัญหารวมด้วยรายนั้น หลายตอนมีลักษณะคล้าย *สุภาษิตพระร่วง* จึงอาจจะสันนิษฐานได้เป็น ๒ ทาง คือ ประเด็นธรรม ได้อิทธิพลมาจากสุภาษิตพระร่วง หรือ สมัยที่แต่งประเด็นธรรมนั้นเองได้มีการต่อเติมเสริมแต่งสุภาษิตพระร่วง ซึ่งมีเค้าว่ามเรื่องราวมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย

ตัวอย่าง บางตอนจาก ประเด็นธรรม ซึ่งมีลักษณะคล้ายสุภาษิตพระร่วง มีดังนี้
 บมิเจรจา คำบาปหยาบซ้ำ หักรานด้านทาง บขกตนข่มท่าน คำหวานลิ้นพัน ถ้อยคำโอชา เป็นที่เสนาหา แห่งน้ำใจคน เป็นพักเป็นผล จนสืบลูกหลาน เป็นธรรมแก่นสาร ควรรณับควรถือ ถ้อยคำสุจริต ไมตรีสนธิ คำจริงคำซื่อ เจรจาบ่ครือ ช่งน้ำใจใคร...^(๓๓)

(๓๓) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑

ส่วน สุภาษิตพระร่วง มีว่า

เมตตาคือมิตร คิดแล้วจึงเจรจา
 อย่างนินทาผู้อื่น อย่าคั่นขยอกตน

.....

เมื่อพาหังคอบ จงนบนอบผู้ใหญ่

วรรณกรรมศาสนาและคำสอน ประเภทที่คัดตอนมาจากวรรณกรรมเรื่อง
 อื่น ๆ เลือกแต่เฉพาะตอนที่คำสั่งสอนขึ้นมาเรียบเรียงใหม่ หรือไม่ได้คัดตอน
 มาจากวรรณกรรมเรื่องใด แต่เขียนเป็นคำสั่งสอนขึ้นโดยตรง มี โคลงทรงว-
 สอนพระราม โคลงพาลีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์ และ โคลงโลกนิติ

วรรณกรรม ๒ เรื่องแรกคัดตอนมาจากเรื่องรามเกียรติ์ ส่วนโคลงโลกนิติ
 เป็นสุภาษิตเก่าแก่ กวีเลือกหาคำสุภาษิตภาษาบาลีและสันสกฤตมาจากคัมภีร์
 ต่าง ๆ เช่น คัมภีร์โดกนิตี คัมภีร์โลกนัย คัมภีร์พระธรรมบท นำมาแปล แล้ว
 แต่งเป็นโคลงประกอบทุกคาถา

เนื้อหาของคำสั่งสอนอาจจะแยกออกได้เป็น ๓ ประเภทคือ

ประเภทที่หนึ่ง เป็นคำสั่งสอนราชธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ มีอยู่ใน
 โคลงทรงสอนพระราม ซึ่งสมมติเป็นเรื่องราวให้ท้าวทศรถให้โอวาทพระราม
 เมื่อทรงมอบบ้านเมืองให้ครอบครอง คำสั่งสอนราชธรรมเช่นนี้มีปรากฏใน
 นิทานสิบสองเหลี่ยมซึ่งสั่งสอนด้วยการผูกเรื่องราวเป็นนิทานด้วย

ประเภทที่สอง เป็นคำสั่งสอนหลักความประพฤติของข้าราชการที่พึง
 ประพฤติต่อพระมหากษัตริย์ มีอยู่ในโคลงพาลีสอนน้อง ซึ่งสมมติว่าเป็นตอนที่
 พาลีรู้ว่าตนจะตาย จึงเรียกกองศตและสุครีพมาสั่งสอนให้รู้จักประพฤติตัวในการ
 ที่จะไปเป็นข้าพระราม ส่วนโคลงราชสวัสดิ์ กล่าวถึงหลักความประพฤติของ
 อำมาตย์ผู้อยู่ใกล้ชิดพระราชา

ประเภทที่สาม เป็นคำสั่งสอนโดยทั่วๆ ไปในทำนองสุภาษิต ได้แก่ โคลงโลกนิติ

โคลงสามเรื่องแรกกล่าวกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประชุมปรกรณ์เป็นนิทานเปอร์เซียที่สันนิษฐานว่าแปลขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเช่นกัน ส่วนโคลงโลกนิติไม่ปรากฏผู้แต่งและสมัยแต่สังเกตจากลักษณะการแต่งจะเห็นได้ว่า คงจะมีผู้แต่งหลายคน และคงจะแต่งกันต่อมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรทรงรวบรวมโคลงโลกนิติของเก่ามาชำระแก้ไขใหม่ให้เรียบร้อยประณีตและไพเราะ และโปรดเกล้าฯ ให้จารึกไว้ในวัดพระเชตุพน จึงทำให้โคลงโลกนิติแพร่หลายยิ่งกว่าวรรณกรรมประเภทเดียวกันเรื่องอื่น ๆ

๔. วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง

วรรณกรรมประเภทบันเทิงนี้มีจำนวนมากกว่าทุกประเภท อาจแบ่งออกเป็นประเภทย่อย ๆ ได้เป็น ๔ ประเภทคือ ประเภทบันเทิงอันเนื่องมาจากศาสนา ประเภทแสดงความรู้สึกของกวี ประเภทเล่าเรื่อง และประเภทเบ็ดเตล็ด

๔.๑ ประเภทบันเทิงอันเนื่องมาจากศาสนา

วรรณกรรมประเภทนี้ได้แก่วรรณกรรมที่ได้เนื้อเรื่องมาจากชาดก หรือ คัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ มีจุดประสงค์ในการแต่งเพื่อความบันเทิงแก่ผู้อ่านโดยเฉพาะ บางเรื่องก็แต่งขึ้นเพื่อการละเล่นบางชนิด ซึ่งก็นับว่าแต่งขึ้นเพื่อความบันเทิงเช่นกัน วรรณกรรมดังกล่าวมีดังนี้

๔.๑.๑. เสือโคกคำฉันท์ ของ พระมหाराชครู

๔.๑.๒. สมุทรโฆษคำฉันท์ ของ พระมหाराชครู สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

๔.๑.๓. อนิรุทธคำฉันท์ ของ ศรีปราชญ์

๔.๑.๔. กลบทสิริวิบูลกิติ ของ หลวงศรีปรีชา (เซ่ง)

เสื่อโคคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ และ กลบทสิริวิบูลกิติ ต่างก็ได้
 เรื่องราวมาจากปัญญาสชาดก ส่วน อนิรุทธคำฉันท์ ได้เรื่องราวจากคัมภีร์
 วิชาญปุราณะ เสื่อโคคำฉันท์นับเป็นคำฉันท์เรื่องแรกที่มโหรีจบบริบูรณ์ สมุทร-
 โฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์นั้นแม้จะได้เรื่องมาจากนิตยสาร แต่การดำเนิน
 เรื่องก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน เช่น มีการอุ้มสม วรรณกรรมทั้ง ๔ เรื่องนี้ต่างก็
 ได้รับยกย่องในด้านความไพเราะ และความเป็นแบบฉบับให้กวีในยุคต่อมาได้
 แต่งตามทั้งสิ้น กลบทสิริวิบูลกิติอาจจะด้อยในด้านความไพเราะไปบ้าง เพราะ
 กฎเกณฑ์ที่เพิ่มเติมลงไปในลักษณะคำประพันธ์ แต่ก็เป็นเรื่องที่แสดงความ
 สามารถของกวีได้ดิบหนึ่ง ส่วนสมุทรโฆษคำฉันท์นั้นนับว่าเป็นเรื่องที่เด่นที่สุด
 ในสมัยอยุธยาตอนกลาง จนได้รับยกย่องว่าเป็นยอดแห่งคำฉันท์ของวรรณกรรม-
 ไทย

๔.๒ ประเภทแสดงความรู้สึกของกวี

วรรณกรรมประเภทแสดงความรู้สึกของกวีที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ หมาย
 ความถึงแต่เฉพาะความรู้สึกของกวีในยามที่ต้องจากคนรัก ซึ่งจะมีทั้งการ
 คร่ำครวญคะนึ่งหา และการรำลึกถึงเหตุการณ์ หรือสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคนรัก
 ผู้เขียนวรรณกรรมประเภทนี้ได้แก่กวีฝ่ายชายทั้งสิ้น การที่ไม่มีกวีฝ่ายหญิงสร้าง
 วรรณกรรมประเภทนี้นั้นอันอาจจะเป็นเพราะประเพณีไทยไม่นิยมให้ผู้หญิงเป็น
 ฝ่ายคร่ำครวญถึงผู้ชายโดยเปิดเผย วรรณกรรมประเภทนี้มีจำนวนมากที่สุดใน
 จำพวกวรรณกรรมประเภทบันเทิงด้วยกัน ดังจะเรียงลำดับตามเวลา ก่อนหลังที่เกิด
 ขึ้นดังนี้

- ๔.๒.๑ โคลงกำสรวล
- ๔.๒.๒ ทวาทศมาส ของ พระเขวราช ขุนพรหมมนตรี ขุนศรี-
กวีราช และขุนสารประเสริฐ
- ๔.๒.๓ นิราศหริภุญไชย ของ ทิพ หรือ ศรีทิพ
- ๔.๒.๔ นิราศนครสวรรค์ ของพระศรีมโหสถ
- ๔.๒.๕ นิราศยี่ดา
- ๔.๒.๖ โคลงนิราศ ของ เจ้าฟ้าอภัย
- ๔.๒.๗ กาพย์เห่เรือ }
๔.๒.๘ นิราศธารโศก } ของ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ
- ๔.๒.๙ โคลงนิราศพระพุทธรบาท ของ พระมหานาค วัดท่าทราย

วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการเดินทางทั้งสิ้น มีทั้งการเดินทาง
ในระยะสั้นและยาว *นิราศยี่ดา* แม้จะเป็นเรื่องราวตอนหนึ่งของรามเกียรติ์ แต่
ตอนที่ตัดตอนมานี้ก็เป็นเหตุการณ์ขณะที่พระรามเดินทางตามหานางสีดา *กาพย์-
เห่เรือ* แม้จะเป็นการเดินทางระยะสั้นๆ และมีจุดประสงค์เพื่อใช้ขับเห่ หรือ
ให้จังหวะแก่ฝีพายก็มีเนื้อหาเกี่ยวกับการระลึกถึงนางที่มิได้เดินทางมาด้วย สรุป
แล้วแต่ละเรื่องมีการพรรณนาความรักความอาลัยถึงนางที่อยู่ข้างหลัง คลุกเคล้า
กับสถานที่และเหตุการณ์ต่างๆ ที่มิได้ผ่านไปและพบเห็น บางทีก็เทียบความรัก
ของคนกับคู่รักที่มีในนิทานเรื่องอื่น ๆ บางทีก็ฝากความระลึกผ่านสื่อต่างๆ ไปถึง
นาง ส่วนนางที่ครวญถึงนั้นเรียกว่า “นางในนิราศ” อาจมีตัวจริงก็ได้ ไม่มี
ตัวจริงเป็นเพียงคุณนามก็ได้ วรรณกรรมที่มีลักษณะดังกล่าวนี้เองที่เราเรียกกัน
ในภายหลังว่า *นิราศ* การเขียนในทำนองนิราศนี้มักจะมีแทรกอยู่ในวรรณคดีเรื่อง
อื่นๆ เป็นบางตอน เช่น ตอนที่ตัวเอกของเรื่องต้องพลัดพรากจากกัน เป็นต้น

โคลงกำสรวล นับเป็นบทวรรณกรรมอันแสดงคุณสมบัติพิเศษของกวี มีโคลงที่ประกอบด้วยโวหารอันคมคายหลายบท เป็นแบบอย่างให้กวีในยุคหลังแต่งตามอีกหลายเรื่อง โคลงทวาทศมาส พรรณนาความอาลัยรักโดยใช้ถ้อยคำกลเป็นพื้นฐานแห่งการพรรณนา โคลงนิราศหรือกวีไทย เป็นโคลงที่แต่งเป็นภาษาเหนือก่อน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๖๐ ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ตามคำสันนิษฐานของ นายประเสริฐ ณ นคร^(๑๔) แต่กวีวรรณคดีได้บันทึกไว้ว่าเป็นโคลงในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อย่างไรก็ตาม นักวรรณคดีส่วนมากมีความเห็นตรงกันว่าคงจะได้มาแปลงเป็นโคลงภาษากลางกันในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นิราศนครสวรรค์ และ นิราศชีดา เป็นนิราศในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเช่นกัน นิราศของเจ้าฟ้าอภัย เป็นนิราศในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ นอกนั้นเป็นเรื่องที่แต่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จะเห็นได้ว่าการเขียนเรื่องทำนองนี้เป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย และมักจะมีแทรกอยู่ในวรรณกรรมประเภทบันเทิงแทบทุกเรื่อง

เป็นที่น่าสังเกตว่าลักษณะการเขียนวรรณกรรมประเภทนี้คล้ายกับโคลงเรื่องหนึ่ง ของ กาลิทัส^(๑๕) ที่ชื่อว่า เมฆุต ซึ่งเป็นเรื่องของยักษผู้ต้องทนทุกข์ทรมานด้วยความปวดร้าวใจ เนื่องจากการพลัดพรากจากภรรยาสุดที่รัก ยักษเป็นบริวารคนหนึ่งของท้าวภูเวร ราชาแห่งนครอลกา บนเขาไกรลาส ทำหน้าที่เป็นนายทหารประจำอุทยานท้าวภูเวรนั้น แต่ด้วยเหตุว่ายักษามัวผูกพันอยู่แต่ในความพิศวาสกับภรรยาเสียจนลืมหน้าที่ของตนเอง เปิดโอกาสให้ข้าน้อยบววรรณ

(๑๔) ประเสริฐ ณ นคร, โคลงนิราศหรือกวีไทย (พจนานุกรม: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย, ๒๕๐๑)

(๑๕) กาลิทัส เป็นวีรคณกวีในราชสำนักของพระเจ้าจักรพรรดิ (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๔)

ของพระอินทร์มาทำลายสระบัวทองของท้าวฤๅษ ท้าวฤๅษกริ้วจึงเนรเทศให้ไป
 อยู่บนเขารามคิรีมีกำหนด ๑ ปี ถึงแม้ร่างกายของยักษ์จะต้องพลัดพรากจากนภ
 ผู้เป็นที่รักไกลแสนไกล แต่จิตใจของยักษ์ก็ยังคงคร่ำครวญหานางอยู่ทุกขณะ
 ขณะที่เมฆกลุ่มแรกแห่งเดือนอาษาต (ระหว่างมิถุนายน ถึง กรกฎาคม อันเป็น
 ต้นฤดูฝนของอินเดีย) ปรากฏเขียวระอุ่มขึ้นในท้องฟ้า ภาพของเมฆนั้นทำให้
 ยักษ์เกิดความสะเทือนใจเป็นอย่างยิ่ง ในตอนนี้ กาลิทาสได้บรรยายไว้ว่า

Even happy hearts thrill strangely to the cloud;

In poetic to him, poor wretch,

She loved embrace form was disallowed. (๑๖)

ใน ทวาตสมาส มีบรรยายคล้ายคลึงกันว่า

วรรณามอลีคแล้ง แดงเดี้ยว

อกกระอุเกรียมโกรย กระด้าง

อัมพรอุทรเขี้ยว ครางคร่า

พินพินโหยให้ข้าง เชียวสินธุ์

ซึ่ง ฉันทิษฐ์ กระแสสินธุ์ ถอดความไว้ว่า

“ผิวพินแผ่นดินแห้งเป็นสีแดง เช่นเดียวกับอกกระอุเกรียม แลหลังก็
 ค้ำกระด้าง ท้องฟ้าอุมเมฆเขียวระอุ่มครางคร่า พอคิดถึงก็โหยให้น้ำตาไหลเขียว
 แรงเหมือนสายน้ำ” (๑๗)

(๑๖) เรื่องอุโร, “เมฆทุก—อมตะโศลกแห่งต้นฤดู” วรรณคดี เล่ม ๒๔ (มกราคม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๐

(๑๗) ฉันทิษฐ์ กระแสสินธุ์, ประพันธ์วรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาตสมาสโคลงสั้น (พระนคร: สิริมิตรการพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๑๖

ความปวดร้าวทรมานใจได้ทำให้สติของยักษาดึงกับพื้นเพื่อนไปว่า ก้อน
เมฆอันปราศจากวิญญาณนั้นจะทำหน้าที่เป็นผู้ส่งข่าวไปถึงภรรยาของตนได้ จึง
อ่อนวอนขอให้เมฆนำข่าวของตนไปสู่ นาง ความคิดในการส่งข่าวผ่านสิ่งต่างๆ
ไปสู่ นางนี้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมที่เขียนเกี่ยวกับนิราศของไทยหลายเรื่อง เช่น
ใน *โคลงกำสรวล* ขอให้ *บางเขน* ช่วยเซ็นเอาข่าวไปบอกนางดังนี้

มาทั้งทุเรศ ^๕	บางเขน
เขนข่าวอกนมเฉลา	พ่ ^๖ ตั้ง
ปิ่นกามกระเวนหวว	ใจ ^๗ พี่ พระเออย
ถูบ ^๘ ให้แก้วกั้ง	พี่ ^๙ คง คั่นคง ฯ

ใน *ทวาทศมาส* ขอให้ *ลม* เป็นผู้นำข่าวไป ดังนี้

ลมพัดแผยข่าวด้วย	ลม ^๑ เฮย
ลมแล่นรับขวัญบิน	บ่า ^๒ ไล่
เรียมรักรำยังเลย	ลา ^๓ ญสวาดิ
สา ^๔ สงว่าววานให้	แม่ ^๕ มา

ใน *นิราศษัตรี* ขอให้ *นก* เป็นผู้นำข่าว ดังนี้

เห็นนกเรียม ^๑ มือนโองการ	ว่า ^๒ นกเอชวาน
-------------------------------------	---------------------------

มาช่วยท้วง^๓ลโสกา

สุ ^๑ รภัยเร่งเรว ^๒ ร่อนหา	จง ^๓ พบพนิดา
---	-------------------------

แล^๑ทุ^๒จ^๓ง^๔รู้^๕เว^๖ียม^๗ศ^๘ล^๙ย์

ความคล้ายคลึงกันในด้านความคิดเหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างเท่านั้น ยังมีอีกหลายตอนที่เข้าไปในทำนองเดียวกัน จึงเป็นเรื่องที่ควรจะศึกษาความเกี่ยวพันของวรรณกรรมดังกล่าวโดยละเอียดต่อไปในภายหลัง

๔.๓ ประเภทเล่าเรื่อง

วรรณกรรมประเภทนี้หมายถึงวรรณกรรมที่มีเรื่องราวเป็นพฤติกรรมของตัวละครต่างๆ เรื่องราวที่นำมาเล่าอาจจะเป็นเรื่องอิงประวัติศาสตร์ หรือนิทานพื้นเมือง หรือดัดแปลงมาจากเรื่องชาดก วรรณกรรมประเภทนี้มีดังนี้

๔.๓.๑ ลิลิตพระลอ

๔.๓.๑ กายวิชัยไม้เรื่องพระรถ

๔.๓.๒ บทละครใน ๔ เรื่อง

๔.๓.๓ บทละครนอก ๑๔ เรื่อง

๔.๓.๔ บทละครนอกที่สันนิษฐานว่าอาจจะแต่งในสมัยอยุธยาอีก ๕ เรื่อง

ในบรรดาวรรณกรรมทั้งหมดนี้ ปรากฏว่ามีลิลิตพระลอเพียงเรื่องเดียวเท่านั้นที่จบบริบูรณ์ ส่วนเรื่องอื่นๆ แม้จะมีไม่ครบทุกตอนแต่ก็น่าอ่านหรือคนฟังก็รู้จักเรื่องราวโดยตลอดอยู่แล้ว วรรณกรรมเหล่านี้แต่งขึ้นเพื่อความเพลิดเพลินเจริญใจโดยแท้จริง แม้เรื่องที่ดัดแปลงมาจากชาดกก็ได้ทิ้งร่องรอยของการสั่งสอนธรรมโดยตรงเอาไว้ มีแต่เพียงคติธรรมบางประการที่แทรกอยู่ในเรื่อง เช่น ในพฤติกรรมของตัวละครเอก เป็นต้น

ลิลิตพระลอ นับเป็นวรรณกรรมบันเทิงประเภทเล่าเรื่องที่เด่นที่สุด และไม่เพียงแต่จะไพเราะที่สุดในสมัยอยุธยาเท่านั้น ยังได้รับยกย่องว่าเป็นยอดแห่งลิลิตของวรรณกรรมไทยอีกด้วย ทั้งนี้คงเป็นเพราะกวีตั้งใจแต่งเพื่อจรรโลงใจเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ และเพื่อให้เป็นศรีแก่สมัยที่แต่ง ทำนองเฉลิมพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นด้วย ส่วนเรื่องอื่นๆ ไม่เด่นเท่าเพราะมิได้มีจุดประสงค์ที่แต่งขึ้นเพื่ออ่าน แต่แต่งขึ้นเพื่อการขับร้อง และการละเล่น จึงมุ่งไปที่เสียงและการแสดงมากกว่าความไพเราะของถ้อยคำ

อย่างไรก็ตามเราไม่ทราบสมัยแน่นอนที่วรรณกรรมทั้งหมดนั้นเกิดขึ้น เพียงแต่สันนิษฐานกันว่า ลิลิตพระลออาจจะแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น และเรื่องอื่น ๆ คงแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางถึงตอนปลาย

๔.๔ ประเภทเบ็ดเตล็ด

วรรณกรรมประเภทเบ็ดเตล็ดหมายถึงวรรณกรรมที่มีลักษณะเนื้อเรื่องพิเศษต่าง ๆ กันออกไป ดังจะได้กล่าวถึงแต่ละเรื่องดังนี้

๔.๔.๑. กาพย์ห่อโคลง ของ พระศรีมโหสถ

วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นกาพย์ห่อโคลงที่มีเนื้อหาเป็นทำนองพรรณนาชีวิตของชาวพระนครในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตอนหนึ่ง อีกตอนหนึ่งเป็นบทเจรจาโต้ตอบกันในเรื่องความรักระหว่างชายกับหญิง มีลักษณะกึ่งบันเทิงและกึ่งบันทึกเหตุการณ์ ถ้อยคำที่ใช้ไม่ยาก ส่วนคำโต้ตอบระหว่างชายกับหญิงนั้นก็คมคายน่าฟัง

๔.๔.๒. โคลงอักษรสามหมู่ ของ พระศรีมโหสถ

วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งขึ้นเพื่อแสดงฝีมือในการเขียนโคลงกลอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ คือการใช้คำที่มีพยัญชนะเดียวกัน ๓ ตัว อยู่ในวรรณยุกต์สามัญ เอก และ โท เรียงกัน เนื้อหาจึงไม่สู้มีความสำคัญนัก และไม่มีสาระมาก

๔.๔.๓. โคลงเบ็ดเตล็ด

โคลงเบ็ดเตล็ดคือโคลงโต้ตอบกันระหว่างปฎิภาณแก้วในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตามที่ได้มีผู้รวบรวมไว้ มีทั้งพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระนิพนธ์ของพระเทวี งานนิพนธ์ของนางใน ศรีปราชญ์ เจ้าเซียงใหม่ และข้าราชการบริพารอื่น ๆ นับเป็นการเล่นสนุกกันอย่างหนึ่งของชาวราชสำนัก เนื้อหาไม่สู้สำคัญนัก เสียคดี ขกยอ ฯลฯ .

๔.๔.๔. เพลงยาว

เพลงยาวเป็นบทรพรรณกรรมชิ้นสั้น ๆ ของกวีหลายท่าน สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ เจ้าฟ้าสังวาลย์ ฯลฯ เนื้อหาทั้งประเภทจดหมายรัก และบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ

๔.๔.๔. นิราศธารทองแดง พระนิพนธ์ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ

วรรณกรรมเรื่องนิพนธ์อธิบายเรื่องการเดินทางแบบเดียวกับนิราศ แต่เรื่องที่กล่าวถึง ไม่มีการคร่ำครวญหรือระลึกลึกลงนางที่จากมา กลับเป็นเรื่องราวธรรมชาติของสัตว์ และป่าดงพงไพร นับได้ว่าเป็นวรรณกรรมประเภทสมจริง (realist) เรื่องแรกของไทย

วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง ทั้ง ๔ ประเภทที่กล่าวมาแล้วล้วนเป็นวรรณกรรมที่กวีสร้างขึ้นเพื่อให้อ่าน หรือถ้ามีได้เจตนาแต่งขึ้นเพื่อให้อ่านโดยตรง ก็มีความไพเราะอ่านได้เพลิดเพลิน มีสรวลครีตอยู่ นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการละเล่นต่าง ๆ โดยเฉพาะอยู่อีก วรรณกรรมที่ใช้ประกอบการละเล่น หรือ วรรณกรรมการแสดง เป็นวรรณกรรมที่มีได้มุ่งหวังให้อ่าน ความบันเทิงจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้ฟังและชมการละเล่นประกอบไปด้วย อย่างไรก็ตาม มีวรรณกรรมประเภทนี้อยู่บางเรื่องที่กวีแต่งได้ดี มีวรรณศิลป์ จนแม้แต่จะฟัง หรือ อ่านเพียงอย่างเดียว โดยไม่มีการชม ก็ได้รับความบันเทิง เช่น เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ที่ใช้ประกอบการเล่นหนัง

การที่จะศึกษาเรื่องวรรณกรรมควรแสดง ให้ได้ผลดียิ่งขึ้นจำเป็นต้องศึกษาเรื่องการละเล่นต่าง ๆ ในสมัยอยุธยาไปด้วย ดังจะได้ยกมากล่าวต่อไปนี้

การละเล่นในสมัยอยุธยา

เป็นธรรมดาของชาติบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรือง ประชาชนพลเมืองย่อมมีความสนุกสนานรื่นเริงด้วยการละเล่นแบบต่าง ๆ ความสุขสำราญของชาวกรุง-

ศรีอยุธยายังคงเป็นที่กล่าวขวัญชื่นชมถึงกันเมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ว่า “ครั้ง
การบ้านเมืองดี” กลางวันก็มีโขนละครและหุ่น การละเล่นในสมัยกรุงศรีอยุธยา
มีอะไรบ้างนั้นมีกล่าวถึงไว้ในหนังสือหลายเล่ม เช่น ในกฎมณเฑียรบาล ใน
จดหมายเหตุของลา ลูแบร์ ในปณิธานวาทีคำฉันท์ และในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ
อีกหลายเรื่องเมื่อมีการพรรณนาถึงงานรื่นเริงต่างๆ

การละเล่นเท่าที่ปรากฏชื่อในหนังสือต่างๆ มีอยู่ไม่ต่ำกว่า ๒๐ ชนิด เช่น
เล่นแพน พ้อซ้าง วัวชน กระบือชน ช้างชน คนชน มวยปล้ำ เล่นคลี
รีดาบ ฟุ้งหอก บิงธนู ลอดบ่วง ไล่เชือกหนัง เล่นระทาดอกไม้ กระบี่-
กระบอง หกคะเมน นอมหอกนอนดาบ ฯลฯ นอกจากการละเล่นที่มีลักษณะ
เหมือนการกีฬา หรือการเล่นละครสัตว์ในปัจจุบันนี้แล้ว ยังมีการละเล่นที่
งดงาม ก่อให้เกิดบทวรรณกรรมแบบต่างๆ ขึ้นอีก เช่น หนัง การดัดดาบบรรพ์
โขน รำ หรือระบำ ระเบ็ง โมงครุ่ม กุลาตีไม้ หุ่น เสภา ละคร และ เพลง
แบบต่างๆ จะได้กล่าวถึงการละเล่นเหล่านี้ต่อไปตามลำดับ

หนัง หนังเป็นการละเล่นที่เป็นที่นิยมกันมากในสมัยกรุงศรีอยุธยาอน-
ดั้น ต่อมาเรียกว่าหนังใหญ่ เพราะมีหนังเล็ก คือหนังตะลุงเกิดขึ้น ตัวหนัง
ใช้แผ่นหนังวัวฉลุ สลักลวดลายงดงามเป็นรูปตัวละคร มีไม้ผูกกับตัวหนังไว้
ทั้งสองข้าง เพื่อให้ตัวหนังตั้งตรงไม่ลัดหรืองอ และไม่ที่ผูกทาบนั้นก็ทำให้มัน
ขึ้นยาวพันลงมาได้ตัวหนังเป็นสองข้าง เพื่อใช้มือทั้งสองจับถือและยกได้ถนัด
สถานที่เล่นก็ปลูกโรงขึงจอโดยใช้ไม้ไผ่ ถ้าไม่มีไม้ไผ่ จะใช้ไม้อื่นถากเหลา
ขนาดลำไม้ไผ่แทนก็ได้ บักเป็นเสา ๔ ต้น และใช้ผ้าขาวคาดเป็นจอ ยาวราว
๕ วา สูงราว ๓ วา ส่วนทางด้านหลังของจอ จุดได้และก่อไฟขึ้น เพื่อส่อง
ให้เห็นเงาตัวหนังติดอยู่ที่จอผ้าขาว แล้วคนเล่นหนังก็จับไม้ทาบตัวหนังนั้นๆ
คนหนึ่งต่อตัวหนังหนึ่งตัว ชูตัวหนังขึ้นบนศีรษะของตน แล้วเดินออกไปตาม

เพลงดนตรีและบทพากย์บทเจรจาตามที่กำหนดไว้ในท้องเรื่อง คนเล่นหนังนี้เรียกว่า “คนเชิด” คนเชิดหนังจะต้องเชิดให้เงาของตัวหนังไปติดอยู่ที่จอผ้าขาว เพื่อคนดูจะได้เห็นรูปและกลดลของตัวหนังได้เด่นชัด แต่คนเชิดไม่ต้องพูดและร้อง เพราะมีคนพูดแทน เรียกว่า “คนพากย์” คนพากย์จะต้องเป็นคนรอบรู้เรื่องราวที่จะเล่นหนังตอนนั้น ๆ ดี และเป็นกวีอยู่ในตัวด้วย เพราะต้องพากย์เป็น “คำฉันท” และ “คำพากย์” บางตอนก็เจรจาแทนตัวหนังให้สัมผัสคล้องจองกัน เป็นคำประพันธ์ที่เรียกว่า “ร้อยยาว” ทั้งเป็นผู้บอกหน้าพาทย์ให้พวกคนตรีทำเพลงประกอบการเล่นด้วยเช่นเดียวกับ “ตะลิ่ง” หรือ “ดาหลัง” คือคนพากย์หนังของชาว การเล่นหนังของเรายังคล้ายกับการเล่นของชาวตะวันตกที่เรียกว่า “วายังปรูวา”

เรื่องที่ใช้เล่นหนังส่วนมากเป็นเรื่อง *รามเกียรติ์* แต่ก็ยังมีเรื่องอื่นอีก คือ *สมุทรโฆษคำฉันท์* และ *อนิรุทธคำฉันท์* อย่างไรก็ตามสองเรื่องหลังนี้คงจะไม่ทันได้นำออกเล่นหรือคงจะไม่ได้ได้รับความนิยมจึงไม่ปรากฏว่าได้ใช้เป็นเรื่องเล่นหนังกันสืบมา^(๓๔) นอกจากนี้ ถ้าเล่นตอนกลางวันก็เล่นแต่ชุดระบำสวย ๆ ถ้าเป็นกลางคืนต้องมีเบิกหน้าพระ (ไหว้ครู) ก่อน ต่อจากนั้นยังต้องแสดงเรื่องสั้น ๆ เป็นการเบิกโรงเสียตอนหนึ่งก่อน แล้วจึงจับเรื่องใหญ่แสดงต่อไป เรื่องที่แสดงตอนเบิกโรงนี้ แต่โบราณมาปรากฏว่ามีอยู่หลายเรื่อง เช่น บัองตันแทงเสื่อ หัวล้านชนกัน แทงหอก และจับลิงหัวค้ำ เป็นต้น^(๓๕)

หนังสือคำพากย์เรื่อง *รามเกียรติ์* ที่มีฉบับปรากฏอยู่มีกระบวนแต่งเป็น ๒ อย่างต่างกันคือ อย่างหนึ่งเป็นคำพากย์ยาว คล้ายกับเอาเรื่อง *รามเกียรติ์* มาแต่ง

(๓๔) อนันต์ อยู่โพธิ์, “การละเล่นสมโภชอยุธยา” *รวมปรากฏการณ์อยุธยา ๒๐๐ ปี* เล่ม ๒ (พระนคร : ศุภสภา, ๒๕๑๐), หน้า ๓-๗

(๓๕) มนตรี ตราโมท, “หนังใหญ่” *การละเล่นของไทย* (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๖-๑๒๒